

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND
Ajaloo- ja arheoloogiainstituut
Uusima aja õppetool

Kristjan Valgur

EESTI VABADUSSÕJALASTE LIIDU POLIITILINE OLEMUS – KAS
AUTORITAARNE VÕI DEMOKRAATLIK VABADUSSÕJALUS?

Bakalaureusetöö
Juhendaja Jaak Valge

TARTU 2014

Sissejuhatus

Eesti Vabariigi iseseisvus saavutati 28. novembrist 1918 kuni 2. veebruarini 1920 toimunud võiduka Vabadussõjaga. Sõja lõpetanud Tartu rahu vastse Eesti Vabariigi ja Nõukogude Venemaa vahel tagas noore riigi iseseisvuse. 1920. aasta 15. juunil võttis Asutav Kogu vastu uue põhiseaduse, mis kujunes 1930. aastate poliitilise kriisi üheks põletaivamaks tülüküsimuseks. Vabadussõja järel hakkas Eesti Vabariigi valitsus vähendama kaitsekulutusi ja piirama Rahvaväe isikkoosseisu suurust.

Vabadussõjas osalenud veteranid asutasid Eesti Demobiliseeritud Sõjaväelaste Liidu. Organisatsiooni eesmärgiks oli veteranide huvide eest seismine. 1920. aastate teisel poolel kasvas organisatsioon mitme maakondliku veteranide ühenduse liitumisel Eesti Vabadussõjalaste Keskliiduks (EVKL). 1930. aastate alguses Eestit puudutanud üleilmse majanduskriisi tagajärjel kujunes vabadussõjalaste välja protestiliikumine, mis aastate jooksul sekkus üha enam Eesti poliitikasse. Selleks ajaks olid EVKLis esile tõusnud mitmed hilisemad tuntud vabadussõjalaste juhtfiguurid, nagu näiteks kindralmajor Andres Larka ja advokaat Artur Sirk.

1932. aasta EVKLi III kongressil otsustati liikumise baasi laiendada ning loodi toetajaliikme staatus. Selle otsuse tagajärjel lahkusid liikumisest mitmed vanemad liikmed, tuntuimana Vabadussõja-aegne Eesti Mereväe admiral Johan Pitka. 1932. aastaks oli liikumise radikaliseerumine jõudnud nii kaugele, et otsustati omal käel algatada 1920. aasta põhiseaduse muutmine. Alguses tehti koostööd Riigikoguga, kuid rahulolematuse selle põhiseaduseelnõuga viis vabadussõjalaste oma põhiseaduseelnõu väljatöötamiseni. 1933. aasta 11. augustil sulges Jaan Tõnissoni IV valitsus EVKLi. 1933. aasta 14.–16. oktoobrini toimunud rahvahääletusel oli vabadussõjalaste põhiseaduskava edukas. Rahvahääletuse järel registreeriti vabadussõjalaste liikumine uuesti Eesti Vabadussõjalaste Liikumisenä.

1933. aasta lõpukuudel taastati vahepeal üksikgruppidega tegutsenud vabadussõjalaste organisatsioon. 17. detsembril toimunud vabadussõjalaste VI kongressil otsustati osaleda poliitilise jõuna tulevastel kohalike omavalitsuste ning riigivanema ja Riigikogu valimistel. 1934. aasta jaanuarikuus olid vabadussõjalased edukad linnavalikogude valimistel. Toimus terav konkurents vanade poliitiliste erakondadega riigivanema valimistel. Enne valimisi viisid Johan Laidoner ja Konstantin Päts 12. märtsil 1934 läbi sõjaväelise riigipöörde ning pandi maksma pooleaastane kaitseisukord. Selle vajadust põhjendati väidetava vabadussõjalaste kavandatava riigipöördekatse ärahoidmisega.

Uurijatest esimesena käsitles vabadussõjalaste tegevust ja ideoloogiat Eduard Laaman oma 1934. aastal ilmunud raamatus „Erakonnad Eestis“.¹ Laaman töötas ajalehe „Vaba Maa“ peatoimetajana ja oli vabadussõjalaste liikumise üks suurimaid kriitikuid. 1934. aasta alguses kuulutas EVLi Keskjuhatus „Vaba Maa“ vastu välja boikoti. Arusaadavalt hindas Laaman oma raamatus vabadussõjalasi negatiivselt. Tema hinnangul oli tegemist ajastu *Zeitgeist*'ile omase paremäärmusliku liikumisega, mis mõjutatud Saksa natsionaalsotsialistidest ja Soome Lapua liikumisest. Liikumise eesmärgiks arvas Laaman olevat parlamentaarse demokraatia likvideerimise ja ainujuhi diktatuuri kehtestamise.

Laamanilt ilmus 1940. aastal, vahetult enne Nõukogude okupatsiooni, veel Konstantin Pätsi elulugu „Konstantin Päts: poliitika- ja riigimees“.² Liikumise esimene – arenguetapp – oli Eesti ühiskonnale kasulik, kuid teises – poliitilise võitluse etapis – annab Laaman leebema hinnangu, pidades poliitilise kriisi põhjustajateks ka teisi erakondi.³ Laamani teos Pätsist, erinevalt tema 1934. aasta raamatust, polnud kirjutatud sõnavabaduse tingimustes ning seetõttu annab negatiivse hinnangu põlu all erakondadele.

Vaikivast ajastust pärinevaid seisukohti vabadussõjalaste kohta murdis William Tomingas oma teoses „Vaikiv ajastu“.⁴ William Tomingas oli töösturist vabadussõjalaste pooldaja ning hiljem osales vastupanus Pätsi diktatuurirežiimile.⁵ Tominga teos on selgelt subjektiivne, kuid põhjalik kättesaadavate allikate ja kirjanduse kasutus võimaldab veenvalt tõendada, et vabadussõjalate puhul oli 1933.–1934. aastal tegemist erakonnaga, mis sarnaselt teistele tegi aktiivset kihutustööd ja soovis demokraatlikul teel pääseda võimule.⁶ Tõsise kriitika osaks said hoopiski Päts ja Laidoner, kes viisid läbi ebaseadusliku riigipöörde. Seega seisneb Tominga raamatu väärtus vaikiva ajastu aegsete valede ümberlökkamises.

Nõukogude Eestis ilmus Olaf Kuuli sulest ainuke mahukam uurimus 1930. aastate poliitikast.⁷ Kuuli kirjutas teose eeliseks paguluses ilmunute ees, on arhiividest kättesaadava materjali

¹ Eduard Laaman, *Erakonnad Eestis*, Eesti Kirjanduse Selts, 1934, Tartu.

² Eduard Laaman, *Konstantin Päts: poliitika- ja riigimees*, Noor-Eesti kirjastus, 1940, Tartu ja teine trükk Vaba Eesti kirjastus, 1949, Stockholm.

³ *Ibid*, lk. 36.

⁴ William Tomingas, *Vaikiv ajastu*, Toronto, 1970. Siinses bakalaureusetöös on kasutatud taasiseseisvumise järel Olioni kirjastuse poolt 1992. aastal ilmunud William Tominga „Mälestuste“ ja „Vaikiva ajastu“ ühiskõidet.

⁵ Tomingas, lk. 790. Jüri Anti ja Rein Marandi retsensioon raamatu kohta.

⁶ Tomingas, lk. 739–740.

⁷ Olaf Kuuli, *Vapsidest Isamaaliiduni. Fašismi ja fašismivastase võitluse ajaloost kodanlikus Eestis*, Eesti Raamat, Tallinn, 1976. Bakalaureusetöös on kasutatud Olaf Kuuli andmeid kohalike omavalitsuste valimistest.

kasutamine. Olaf Kuuli on üritanud konstrueerida pildi, nagu oleksid vabadussõjalased pimesi pooldanud Itaalia fašistliku ja Hitleri natsionaalsotsialistlikku ideoloogiat. Tema sõnul oli Eesti Vabadussõjalaste Liidul alates 1932. aastast eesmärk, pärast võimuletulekut, panna maksma „fašistlik diktatuur“.⁸ Samuti süüdistas Kuuli vabadussõjalasi sidemete omamises natsidega, mille ühe näitena on toodud rotatsioonimasina ost.⁹

1976. aastal ilmus Tõnu Parmingu uurimus „The Collapse of Liberal Democracy and Rise of Authoritarianism in Estonia“. Parmingu põhiseisukohaks on, et vabadussõjalaste liikumine arenes veteranideühendusest parlamendiväliseks erakonnaks. Liikumise arengus toimus paramilitaarse organisatsiooni välja kujunemine, mis oli organiseeritud *Führerprinzip*'i alusel.¹⁰ Erinevalt teistest varasematest ja ka hilisematest vabadussõjalaste uurijaist, oli Parming lähtunud oma uurimuses sotsioloogilistest meetoditest. Väliseestlastest uurijatele omaselt puudus Parmingul ligipääs esmastele allikmaterjalidele.

1987. aastal ilmus väliseestlase Toivo Ülo Rauni ülevaade Eesti ajaloost.¹¹ Rauni väitel oli vabadussõjalaste puhul tegemist veteranideühendusega, mis radikaliseerus majanduskriisi tõttu. Rõhutatud on, et vabadussõjalased ei tulnud kunagi võimule ja seega on raske öelda, mis nende tegelikud eesmärgid olid, kuid selgelt oldi väliste sümbolite kasutuse ja ideoloogia poolest mõjutatud kaasaegsest fašismist.¹²

Vahetult enne taasiseseisvumist ilmus väliseestlasest ajaloolaselt Rein Marandilt seniajani oma põhjalikkuselt ületamatuks jäänud kaheosaline uurimus „Must-valge lipu all. Vabadussõjalaste liikumine Eestis“.¹³ Legaalsest perioodi käsitlevas teoses analüüsib Marandi vabadussõjalaste liikumise teket ja arengut kuni 12. märtsi riigipöördeni.

Vabadussõjalaste liikumist määratleb Marandi, lähtudes Ernst Nolte fašismidefinitisioonist ja Lauri Hyvämäki kuuepunktilisest fašismi tüpoloogias. Kuuest punktist on Marandi sõnul kindlalt olemas antimarksistlik ja -liberalistlik joon, kuid nelja teise (juhprintsii, militariseeritud organisatsioon,

⁸ *Ibid*, lk. 82.

⁹ *Ibid*, lk. 84.

¹⁰ Tõnu Parming, *The Collapse of Liberal Democracy and Rise of Authoritarianism in Estonia*, SAGE, London, Beverly Hills, 1975, lk. 40.

¹¹ Toivo Ü. Raun, *Estonia and the Estonians*, Hoover Institution Press, 1987/2001. Siin on viidatud raamatu teisele trükile.

¹² *Ibid*, lk. 116.

¹³ Rein Marandi, *Must-valge lipu all: Vabadussõjalaste liikumine Eestis 1929–1937. I. Legaalne periood (1929–1934)*. Stockholm, Acta Universitatis Stockholmiensis, 1991; *Musta-valge lipu all: Vabadussõjalaste liikumine Eestis 1929–1937. II. Illegaalne vabadussõjalus (1934–1937)*. Stockholm, Acta Universitatis Stockholmiensis, 1997.

antikonservatsim ja „totaalsuse nõue“) olemasolus kahtleb.¹⁴ Vabadussõjalusele ei saa omistada demokraatiavastasuse silti, sest liikumise alusdokumendid, kongressidel vastu võetud resolutsioonid ja põhiseadus jäid demokraatliku riigikorra piiridesse.¹⁵ Lõplikul hinnangul aitas vabadussõjalaste ja teiste erakondade äge kihutustöö kaasa Pätsi ja Laidoneri sõjaväelise riigipöördele sobiva pinnase loomisele.¹⁶

Pärast Eesti taasiseseisvumist muutus vabadussõjalaste liikumise uurimine võimalikuks vabades tingimustes. Taasiseseisvumise järgselt on Andres Kasekampilt ilmunud inglisekeelne monograafia „The Radical Right in Interwar Estonia“.¹⁷ Kasekamp lähtub vabadussõjalaste fašistlikkuse määramisel Stanley Payne'i fašismi tüpoloogias. Vabadussõjalastel oli mitmeid ühiseid jooni arhetüüpsete fašistlike liikumistega, nagu näiteks Saksa natsionaalsotsialistid või Itaalia fašistid, kuid Kasekamp leiab, et puuduvad mitmed jooned, mis lubaksid vabadussõjalaste liikumist pidada ideoloogiliselt tõeliseks fašistlikuks liikumiseks.¹⁸

Lisaks Andrus Kasekampile on pärast taasiseseisvumist vabadussõjalasi käsitlenud Mati Graf oma monograafias Eesti parteidest kahe sõja vahel.¹⁹ Mati Grafi sõnul oli tegemist ajastule omase antiparlamentaarse liikumisega. Väidetavalt olevat suurimat eeskujut võtnud soomlaste Lapua liikumiselt.²⁰ Erinevalt samal aastal ilmunud Kasekamp'i teosest on Grafi põhiseisukoht, et vabadussõjalaste eesmärgiks oli likvideerida parlamentaarne demokraatia, mida ka plaaniti sõjaväelise iseloomuga korrakaitse üksusi kasutades.²¹ Sellega kordab Graf juba 1930. aastate Pätsi, Laidoneri ja Eenpalu režiimi õigustamiseks toodud seisukohti, mis on hilisemate uurimuste poolt ümber lükatud.

2000. aastal ilmus artiklite kogumik „Conditions of Democracy in Europe, 1919–39: Systematic Case Studies“, milles Toomas Varrak on kirjutanud sõdadevahelise Eesti poliitmaastiku arengust.²²

¹⁴ Marandi, lk. 484–485.

¹⁵ *Ibid*, lk. 494.

¹⁶ *Ibid*, lk. 497–498.

¹⁷ Andres Kasekamp, *The Radical Right in Interwar Estonia*, Macmillan Press, Basingstoke, London, New York, 2000.

¹⁸ *Ibid*, lk. 158–159.

¹⁹ Mati Graf, *Parteid Eesti Vabariigis 1918–1934: koos eellooga (1905–1917) ja järellooga (1934–1940)*, Tallinna Pedagoogikaülikool, Tallinn, 2000.

²⁰ *Ibid*, lk. 269.

²¹ *Ibid*, lk. 274.

²² Toomas Varrak, *Estonia: Crises and 'Pre-emptive Authoritarianism', Conditions of Democracy in Europe, 1919–39: Systematic Case Studies*, toimetajad Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell, Palgrave Macmillan, Basingstoke; New York, 2000.

Vabadussõjalaste liikumist peab Varrak populistlikuks erakonnaks, mis oli mõjutatud sarnastest liikmistest mujal Euroopas.²³ Samuti oli Varraku arvates EVLi soov võimule tulles panna maksma autoritaarne kord, kuid vabadussõjalased sattusid ise olema Pätsi ja Laidoneri ennetava riigipöörde ohvrid.²⁴

Väljaspoolt Eestit ilmus 2002. aastal soomlase Martti Turttola Konstantin Pätsi biograafia, mis anti eesti keeles välja 2003. aastal.²⁵ Teos on kirjeldatud kahe riigi, Eesti ja Soome, ühiskondlik-poliitilise võrdleva analüüsina läbi Konstantin Pätsi eluloo. Raamatu vabadussõjalasi puudutavas osas on Turttola toetunud varasematele vaikiva ajastu aegsetele, väliseestlaste ja taasiseseisvumise järgsetele uurimustele 1930. aastate sisepoliitikast. Vabadussõjalaste liikumist kirjeldades lähtub Turttola Toivo Ü. Rauna seisukohtadest.²⁶

Artiklite kogumikus Konstantin Pätsist kirjutab Heino Arumäe kaasaegsest hinnangust vabadussõjalaste liikumisele.²⁷ Arumäe kirjeldab pikalt 1930. algusaastate sisepoliitilise kriisi kujunemist, 12. märtsi riigipööret ja sellele järgnenud ajakirjanduse vastukaja. Tema hinnangul viis Eestis valitsev terav sisepoliitiline kriis vajaduseni võtta midagi ette vabadussõjalaste radikaalsuse rahustamiseks. Mainitakse vabadussõjalaste liikmete praalimisi ja mõningate soovi haarata jõuga võimu.²⁸ Pigem kirjeldab Arumäe arenguid, mis viisid 12. märtsi riigipöördeni ja sellele järgnenud rahva algsele heakskiidule. Veenvalt aga jääb vastamata, kas vabadussõjalastel olid autoritaarse korra taotlused või mitte.

2004. aastal ilmus Magnus Ilmjärve mahukas monograafia „Hääletu alistumine“.²⁹ Ilmjärv on seisukohal, et vabadussõjalasi rahastasid Saksa natsionaalsotsialistid. Saksamaa *Aussenpolitischen Amt* üritas vabadussõjalaste liikumisega sidemeid luua läbi Viktor zur Mühleni juhitud Saksa-Balti erakonna ja selle kaudu aidata võimule Natsi-Saksamaale „sõbralik“ liikumine.³⁰

Jaak Valge on uurinud vabadussõjalaste ideoloogiat ja poliitilist taktikat.³¹ Teises artiklis on Valge

²³ Varrak, lk. 120.

²⁴ *Ibid*, lk. 123.

²⁵ Matti Turttola, *President Konstantin Päts: Eesti ja Soome teed*, Tänapäev, Tallinn, 2003.

²⁶ *Ibid*, lk. 130–132.

²⁷ Heino Arumäe, *1934. aasta 12. märts kaasaegsete hinnanguis*. Alasi ja Haamri vahel: artikleid ja mälestusi Konstantin Pätsist, MTÜ Konstantin Pätsi Muuseum, Tallinn, 2007.

²⁸ Arumäe, *1934. aasta 12. märts kaasaegsete hinnanguis*, lk. 49–51.

²⁹ Magnus Ilmjärv, *Hääletu alistumine: Eesti, Läti ja Leedu välispoliitilise orientatsiooni kujunemine ja iseseisvuse kaotus, 1920. aastate keskpaigast anneksioonini*, Argo, Tallinn, 2004 ning parandatud trükk 2010.

³⁰ Ilmjärv, lk. 145.

³¹ Jaak Valge, *Eesti Vabadussõjalased ja Saksa natsionaalsotsialistid: ideoloogia, poliitiline taktika ja kontaktid*, Tuna

põhjalikumalt süvenenud küsimusse, kuivõrd Saksa natsionaalsotsialistide ja vabadussõjalaste vahel oli sidemeid.³² Valge jõuab järeldusele, et vabadussõjalasi ei saa pidada fašistlikuks liikumiseks ning organisatsiooni ülesehitus oli läbinisti demokraatlik.³³ Samuti puuduvad Valge sõnul tõendid, et Saksa natsionaalsotsialistid oleksid vabadussõjalasi materiaalselt toetanud.³⁴

Peeter Kenkmann on oma artiklis uurinud, kas 1933. aasta Eesti põhiseadus võimaldas tegelikult õiguslikult kehtestada autoritaarset korda.³⁵ Kenkmann jõuab järeldusele, et 1934. aasta riigipööre ja autoritaarkorrale oli 1933. aasta põhiseaduse järgi õigusvastane.³⁶

Mitme uurimuse üksteisele vastukäivad seisukohad on selle bakalaureusetöö ajendiks. Bakalaureusetöö „Eesti Vabadussõjalaste Liidu poliitiline olemus – kas demokraatlik või autoritaarne vabadussõjalus?“ eesmärgiks on leida selgitusi küsimustele, mis oli vabadussõjalaste lõplikuks poliitiliseks eesmärgiks, kui oleks pääsetud Eesti kõrgema tasandi poliitikasse riigivanema ja Riigikogu valimiste järel. Teiseks töö eesmärgiks on leida vastuseid senistele vasturääkivustele hinnangutes Eesti Vabadussõjalaste Liikumise demokraatlikkusele või autoritaarsusele.

Töös on kasutatud erinevate allikate kriitilis-võrdlevat meetodit. Erinevat kirjandust ja allikaid sünteesides luuakse probleemipüstitusele vastav pilt. Kirjandusest on kasutatud mitmeid ilmunud ajaloolisi uurimusi – üldkäsitlusi, monograafiaid ja ajakirjade artikleid. Teise väärtusliku allikana on kasutatud kaasaegsete mälestusi. Kolmanda ja kõige väärtuslikuma allikana on Eesti Riigiarhiivist pärinevad arhivaalid, millega saab täiendada varasemat pilti vabadussõjalaste liikumisest. Samuti on kasutatud kaasaegsest perioodikast vabadussõjalaste ajalehe Võitluse artikleid.

Kirjandusest on kasutatud erinevate Eesti ja välismaiste autorite uurimusi.³⁷ Lisaks

nr. 3, 2009.

³² Jaak Valge, *London, Berliin ja Moskva ning Eesti 1934. aasta riigipööre*, Tuna nr. 1, 2012.

³³ Valge, *Eesti Vabadussõjalased ja Saksa natsionaalsotsialistid: ideoloogia, poliitiline taktika ja kontaktid*, lk. 59.

³⁴ Valge, *London, Berliin ja Moskva ning Eesti 1934. aasta riigipööre*, lk. 51-52.

³⁵ Peeter Kenkmann, *Kas 1933. aasta põhiseadus lubas autoritaarset valitsemist*, Tuna nr. 3, 2009.

³⁶ Peeter Kenkmann, *Kas 1933. aasta põhiseadus lubas autoritaarset valitsemist?*, lk. 49.

³⁷ Rein Marandi, *Musta-valge lipu all: Vabadussõjalaste liikumine Eestis (1929–1937). I. Legaalne periood*; Andrus Kasekamp, *The Radical Right in Interwar Estonia*; Mati Graf, *Parteid Eesti Vabariigis 1918–1934: koos järelooga (1905–1917) ja järelooga (1934–1940)*; Matti Turtola, *President Konstantin Päts*; Olaf Kuuli, *Vapsidest Isamaaliiduni*; William Tomingas, *Mälestused. Vaikiv ajastu Eestis*; Magnus Ilmjärv, *Hääletus alistumine. Üldkäsitlustest Eesti ajalugu VI: Vabadussõjast taasiseseisvumiseni*, peatoimetaja Sulev Vahtre ning tegevtoimetajad Ago Pajur ja Tõnu Tannberg

ajaloouurimustele on kasutatud kaasaegsete mälestusi Ilmar Raamotilt ja Hjalmar Mäelt.³⁸ Mälestustest on enim kasutatud Ilmar Raamoti omi, sest tegemist oli 1930. aastate alguses konkureeriva Ühinenud Põllumeeste erakonna peasekretäriaga. Sellega annab ta kõrvaltvaataja pilgu, mis suurendab tema hinnangute tähtsust. Hjalmar Mäe oli vabadussõjalaste pooldaja ja seetõttu on nende mälestused peamiselt omi tegusid õigustavad. Hjalmar Mäe mälestuste väärtus seisneb tema osavõtust EVLi propagandaosakonna juhtimisest.

Põhiliselt kasutatud arhivaalid pärinevad Riigiarhiivi Tallinna Poliitilise Politsei komissari fondist.³⁹ Sealsest fondist on kasutatud ettekandeid Tallinna komissariaadile ning sama asutuse kogutud vabadussõjalaste propagandamaterjale ja ringkirju.⁴⁰ Teise mahuka arhivaalide hulga moodustavad Politseitalituse fondi Poliitilise Politsei inspektuuri allarhiivi säilikud, kust on kasutatud politsei ettekandeid rahva üldise meeleolu kohta, kõnekoosolekute ettekandeid ning juurdlustoimikuid vabadussõjalaste keskjuhatuse ja Tallinna osakonna kohta.⁴¹ Vähesemal määral on ka kasutatud Tähtsamate Asjade kohtu-uurijate fondi juurdlustoimikuid.⁴²

Ettekannete kasutamine on võimaldanud töös selgemalt valgustada mitmete sündmuste toimumist. Kindlasti tuleb osasse kasutatud allikaist suhtuda kriitiliselt, sest ettekandeid koostati tihti kuulujuttude või informatorite abil. Teisalt on propagandamaterjalid ja ringkirjad täiendanud pilti EVLi poliitilistest eesmärkidest. Poliitilise Politsei ja kohtu-uurijate juurdlustoimikud nõuavad kriitilist lähenemist. Ülekuulamiste eesmärk on olnud välja pressida tunnistusi väidetava riigivastase tegevuse suhtes, kuid teisalt sisaldavad materjalid mõningast huvipakkuvat informatsiooni vabadussõjalaste tegevusest.

Bakalaureusetöö on struktureeritud kahte peatükki, mis omakorda jagunevad alapeatükkideks. Esimeses peatükis antakse ülevaade Vabadussõja veteranide organisatsioonidest ja nende kujunemisest Eesti Vabadussõjalaste Keskliiduks. Kirjeldatud on EVKLi kasvu ja uue põhiseaduse loomist ning rahvahääletusele viimist. Töö teine peatükk keskendub taasasutatud vabadussõjalaste organisatsioonile: uue nime all Eesti Vabadussõjalaste Liit. Alapeatükkides on kirjeldatud EVLi

³⁸ Ilmar Raamot, *Mälestused*; Hjalmar Mäe, *Kuidas kõik teostus: minu mälestusi*.

³⁹ Poliitilise Politsei komissar Tallinnas, ERA f. 949.

⁴⁰ *Eesti Vabadussõjalaste Liidu Keskjuhatuse ringkirjad ja juhendid valimiskampaaniate läbiviimiseks ja EVL osakondade töö organiseerimiseks. EVL kodukord. 02.10.1933–13.02.1934. ERA f. 949, n. 1, s. 95; Eesti Vabadussõjalaste Liidu propaganda materjalid ja teadete kokkuvõtted selle liikumise tegevuse kohta peale organisatsioonide sulgemist. Liikmete nimekirjad. 18.02.1934–03.11.1935. ERA f. 949, n. 1, s. 97; Ettekanded Eesti Vabadussõjalaste Liidu kohta. 30.08.1931–20.12.1935. ERA f. 949, n. 1, s. 98;*

⁴¹ Poliitilise Politsei inspektor, ERA, f. 1, n. 7.

⁴² Tallinna Tähtsamate Asjade 1. jaoskonna Kohtu-uurija, ERA, f. 2140.

organisatsioonilist kujunemist ning analüüsitud selle struktuuri kodukorra näitel. Järgnevates peatükkides on vaatluse all vabadussõjalaste osalemine poliitilises protsessis – kohalikud omavalitsuste valimised ning Riigikogu ja riigivanema valimised – kuni 12. märtsi riigipöördeni ning võrdlus sarnaste liikumistega Lätis ja Soomes.

1. Eesti Vabadussõjalaste Keskliit 1929–1933

1.1. Eesti Vabadussõjalaste Keskliidu teke

Vabadussõjalaste liikumise eelkäijaks oli Vabadussõja veterane ühendanud organisatsioon nimega Eesti Demobiliseeritud Sõjaväelaste Liit (EDSL). Tegemist oli esimese suurema Vabadussõja veterane ühendava organisatsiooniga. 1923. aastal asutas Johan Pitka Rahvuslik-Vabameelse Partei. Selle eesmärgiks oli võitlus „korruptsiooni“ ning „riiklike kuritegude“ vastu. III Riigikokku Rahvus-Vabameelne partei enam ei pääsenud. 1926. aastaks liikumine hääbus.⁴³ 1925. aastal suleti Eesti Demobiliseeritud Sõjaväelaste Liit.⁴⁴ Mõlemad organisatsioonid olid kokku tulnud ja loodud Vabadussõja veteranide huvide kaitseks. Rahvuslik-Vabameelse Partei ning EDSL-i poliitilises programmis oli sarnaseid jooni hilisema Eesti Vabadussõjalaste Liikumise poliitiliste sihtidega. Seega oli tegemist huvigruppidega, kes Riigikokku pääsemisega said aktiivsemalt osaleda Eesti poliitika kujundamises.⁴⁵

1926. aastal asutati EDSL-i järglasena (Tallinna) Eesti Vabadussõjalaste Liit. Sellega liitusid hiljem mitu Rahvus-Vabameelse Partei juhtivat liiget Johan Pitka, Jaan Klaar ning Johannes Holland.⁴⁶ 1928. aastal liitusid veel mitmed tuntud Vabadussõja aegsed ohvitserid – kindralid Andres Larka, Ernst Põdder, Johannes Roska (hilisem Orasmaa) ning kolonel Karl Parts. 2. juunil 1929. aasta loodi Tallinna, Tapa ja Haapsalu ühingute baasil Eesti Vabadussõjalaste Keskliit.⁴⁷

26. jaanuaril 1930 toimus EVKLi I kongress, kuhu kogunes 60 delegaati 11 erinevast kohalikust koondisest. Kongressil arutati veteranide majanduslikke probleemide, maaküsimuse ning riigi poolt saamata jäänud ametikohtade üle.⁴⁸ Samuti valiti uus juhatus, kuhu kuulusid kindralmajor Roska, Artur Sirk, Ernst Põdder ning erukolonel Eduard Kubbo, Helmut Veem, J. Veem (võimalik, et major Jaan Lepp) ning Kont. Esimeheks ning abiesimeheks said vastavalt Andres Larka ja Johannes Roska (hiljem Orasmaa).⁴⁹ Järgneva aasta jooksul kasvas EVKL jõudsalt ning sellega liitus suurel hulgal

⁴³ Marandi, lk. 12.

⁴⁴ *Ibid*, lk. 13.

⁴⁵ Kasekamp, lk. 22.

⁴⁶ *Ibid*, lk. 24.

⁴⁷ *Ibid*, lk. 25; Ago Pajur, *Suur kriis*, Eesti ajalugu VI, lk. 84.

⁴⁸ Marandi, lk. 18–19.

⁴⁹ Marandi, lk. 19; Kasekamp, lk. 25.

veterane.

22. märtsil 1931 toimus vabadussõjalaste II kongress. Selleks aastaks olid üleilmse majanduskriisi mõjud Eestis üha süvenenud ning see väljendus kongressil kriitikana senise majanduspoliitika osas. Kongressil esines Johan Pitka, kes ründas oma kõnes poliitikute ja erakonnasüsteemi korrupsiooni ning saamatust, pidades seda majandusprobleemide põhjustajaks.⁵⁰

Teisena esines kongressil Tallinna EVKL-i liige advokaat Theodor Rõuk, kes keskendus poliitikute siunamise asemel riigi struktuurasetele probleemidele. Oma kõnes viitas Rõuk 1920. aastal Asutavas Kogus vastu võetud põhiseadusele, mis olevat loodud parlamendikeskne ehk puudus tasakaalustav jõud „tugeva juhi“ või presidendi näol. Theodor Rõuk pidas Eesti valitsussüsteemi puuduseks Riigikogu suurt otsustusõigust seadusloomes ning võimaluses kergesti mõjutada valitsuse poliitikat.⁵¹

Lahendus sai kirja kahes kongressil vastu võetud resolutsioonis: 1) presidendi institutsiooni sisseseadmine ning 2) Riigikogu liikmete arvu vähendamine 50le ja isikumandaatide alusel valimine.⁵² Lisaks võeti vastu veel kongressi kolmas ja neljas resolutsioon. Kolmandas resolutsioonis toonitati riigi rahanduspoliitikas karmi finantsdistipliini rakendamist. Neljandas resolutsiooni sisuks oli taas pärast Vabadussõda lubatud riiklike ametikohtade andmine veteranidele.⁵³

Seega oli II vabadussõjalaste kongress toonud kaasa hüppelise arengu organisatsiooni senises tegevuses. Organisatsiooni suunaks oli nüüdsest järk-järguline politiseerumine, sest kolm neljast vastu võetud resolutsioonist olid sisuliselt poliitilised nõudmised. EVLi tulevaseks eesmärgiks sai Theodor Rõugu poliitilise liini järgimine ehk põhiseaduse uuendamine. Esialgu ei saanud vabadussõjalasi pidada poliitiliseks erakonnaks, vaid tegutseti survegrupina.⁵⁴

Raske majanduslik olukord ning poliitiline ebastabiilsus olid tõstatanud varasemaltki välja käidud 1920. aasta põhiseaduse võimude tasakaalustamatuse probleemi. Juba 1926. aastal oli Konstantin Päts Põllumeeste Kogu saadikuna III Riigikogus teinud ettepaneku viia läbi põhiseaduse muudatus, kuid sel perioodil ei leidnud see teiste parteide toetust.⁵⁵ Vabadussõjalased hakkasid 1931.–1932.

⁵⁰ Marandi, lk. 24–25.

⁵¹ *Ibid*, lk. 27.

⁵² Kasekamp, lk. 28

⁵³ Marandi, lk. 29; *Määrus*, Kokkuvõte Eesti „Vabadussõjalaste“ Liidu liikmete kohta toimetatud juurdlusmaterjalidest. Väljavõtted nimetatud Liidu liikmete poolt peetud kõnedest ja väljaantud ajalehtede kirjutistest, 1934, ERA f. 1, n. 7, s. 124, lk. 2p.

⁵⁴ Marandi, lk. 32–36; Ago Pajur, *Suur kriis*, Eesti ajalugu VI, lk. 85.

⁵⁵ Kasekamp, lk. 33.

aasta jooksul hoogsamalt sekkuma põhiseaduse muutmise küsimusse. 26. juunil 1931 Riigikogule EVL Keskliidu poolt üle antud märgukirjas arutati Riigikogu erinevates erakondlikes fraktsioonides.⁵⁶ Selle tulemusena asus IV Riigikogu välja töötama oma põhiseaduseelnõu.

Kokku kutsuti mitteametlik komisjon, mis hakkas kahe varasema Põllumeeste Kogude ja Rahvaerakonna eelnõusid analüüsima, et uus välja töötada.⁵⁷ 11. detsembril 1931 saatis EVKL uue märgukirja, kus ähvardati hakata oma eelnõu koostma ning milleni 26. jaanuaril 1932 jõuti.⁵⁸ Soots–Kuke kava ilmus Riigi Teataja lisas 10. veebruaril 1932.⁵⁹ 26. veebruaril 1932 tuli kokku uus komisjon, mis mõne nädalaga koostas hääletuskõlbuliku põhiseaduseelnõu, saades selle valmis 15. märtsiks ning võeti vastu IV Riigikogu viimasel istungil, 24. märtsil, 43 poolt- ning 30 vastu.⁶⁰ 1931. aasta rahvahääletusseaduse muudatusega oli hääletusõiguslikele kodanikele osalemine tehtud sunduslikuks.⁶¹

IV Riigikogu põhiseaduseelnõu alusel oleks neljaks aastaks valitud kaheksakümneliikmeline Riigikogu. Presidendi ametiaeg oleks kestnud viis aastat. Presidendiinstitutsioon saanuks senise riigivanema ametiga võrreldes suurema sõnaõiguse: dekreetidega sai kehtestada uusi seadusi, saata laiali Riigikogu ning korraldada uued valimised. Samas ei saanud sekkuda rahvahääletuse, presidendi ja Riigikogu valimiste korda. Seadusvastaseid akte ei saanud lihtsalt jõustada, sest dekreedile oli vaja ka vastava vastutusala ministri allkirja.⁶²

13.–15. augustini toimunud rahvahääletusel kogus IV Riigikogu eelnõu 333 979 poolthäält (49,2%) ning vastu 345 215 häält (50,8%).⁶³ Põhiseaduseelnõu läbikukkumisele aitas kaasa vabadussõjalaste ning sotsialistide aktiivne vastuagitatsioon.⁶⁴ Põhiseaduseelnõu läbikukkumise järel asusid vabadussõjalased oma põhiseaduseelnõud välja töötama.

⁵⁶ Marandi, lk. 59. Märgukirjas olid II kongressi resolutsioonides mainitud reformiideed.

⁵⁷ William Tomingas, *Mälestused. Vaikiv ajastu*, lk. 324; liikmeteks olid J. Soots, J. Uluots (aruandja Riigikogule), A. Leps, A. Laur põllumeestest-asunistest; A. Rei, J. Klesment, K. Ast sotsialistidest; T. Kalbus, M. Pung, H. Kukke keskerakondlastest.

⁵⁸ Marandi, lk. 65–66.

⁵⁹ *Ibid*, lk. 57.

⁶⁰ *Ibid*, lk. 58; Tomingas, lk. 326.

⁶¹ Riigi Teataja (RT) 1931, nr. 50.

⁶² Tomingas, lk. 326.

⁶³ Kasekamp, lk. 28.

⁶⁴ Tomingas, lk. 327.

1.2. Eesti Vabadussõjalaste Keskliidu arenemine poliitiliseks erakonnaks

20. märtsil 1932 tuli Tallinnase Börsisaali kokku Eesti Vabadussõjalaste Keskliidu III kongress. Kohale saabus 219 kohalike liitude delegaati, neist 51 olid Tallinna EVList. Kohale tulnutest valiti juhatusse Artur Sirk, Johan Pitka ning Eduard Kubbo. Kongressi alustas Andres Larka oma sissejuhatava kõnega, mille järel pidas Artur Sirk oma kõne. Kongressi õhustik kujunes poliitiliste erakondade vastaselt meelestatuks. Arutlusele tulid varasemad kutsealased küsimused seoses teenistuskohdade ning maaküsimusega. Vanade küsimuste kõrval oli arutlusel päevakajaline majandus- ning poliitiline olukord.⁶⁵

Ettekande pidasid Theodor Rõuk kui ka Johan Pitka, milles kritiseerisid demagoogilisel viisil erakondade majanduspoliitikat. Kriitika osaliseks sai Eesti riigi kompensatsioon baltisakslastele, kelle maa oli 1919. aastal riigistatud. Kongressil võeti vastu resolutsioon number 4: anda toetajaliikme staatus Vabadussõjas mitte osalenud inimestele.⁶⁶ Otsus võeti kongressi enamuse toetusega vastu. Toetajaliikme staatus võrdsustati senise EVKLi tavaliiikmega. Kitsenduseks toodi keeld kandideerida juhatusse, kuhu pääsesid ainult Vabadussõjas osalenud veteranid.⁶⁷

Kokku võeti kongressil vastu viisteist resolutsiooni. Suur osa resolutsioonidest kandsid samu ideid, mida varasemate kongresside resolutsioonides ja kõnedes ning ka „Võitluses“ olid vabadussõjalased toonitanud. Erakondliku korrupsiooni ja onupojapoliitika kritiseerimine oli ka kolmanda kongressi üks kõnealuseid teemasid. Teise küsimusena rõhutati jätkuvalt vajadust uue põhiseaduse järele. Selle kongressi tulemusena hakati ka Riigikogus tegema lobitööd uue põhiseaduseelnõu väljatöötamiseks.⁶⁸

Kõige pöördelisemaks muutuseks Eesti Vabadussõjalaste Keskliidu senises arengus oli liikmeskonna baasi laiendamine, kaasates Vabadussõjas mitteosalenud inimesi, kellele sümpatiseerisid liikumise põhimõtted. EVKLi radikaliseerumine jõudis lõpuni, kuid suuremasse poliitikasse veel ei astunud. 1932. aastal toimuma pidanud V Riigikogu valimistest jäid vabadussõjalased kõrvale.⁶⁹ Seega jäädi veel poliitikat mõjutada soovivaks survegrupiks ning liikumise erakonnaks kujunemine seisis veel ees.

1932. aasta kevade ja suve jooksul kasvas vabadussõjalaste liikmeskond ja populaarsus ühiskonnas.

⁶⁵ Marandi, lk. 73.

⁶⁶ *Ibid*, lk. 79.

⁶⁷ Kasekamp, lk. 29.

⁶⁸ Marandi, lk. 84–85.

⁶⁹ *Ibid*, lk. 89.

Seniste Vabadussõja veteranide asemel liitus EVKLiiga nooremaid toetajaliikmeid. 1932. aasta lõpuks oli oletuslikult liikmete arv kasvanud üle 10 000 inimese. Ajalehte „Võitlus“ hakati välja andma korra nädalas. Alates 1932. aasta detsembrist asutati Tallinnas ning seejärel Haapsalus, Narvas ja Viljandis EVKLi naisseksioon.⁷⁰ Kaasates naised soovis liikumine leida ühiskonnas laiemat kandepinda.

Liikumise laienemisel arenes vabadussõjalaste ning Eesti sotsialistide vahel konfrontatsioon. Sotsialistid said peamiseks ründealuseks erakonnastases retoorikas. Vabadussõjalaste arvustused sotsialistide aadressil olid kantud liikumise üldisematest antimarksistlikest vaadetest. Teisalt olid vabadussõjalaste liikumise tugevnemise „võimalikest ohtudest“ Riigikogu sotsialistide fraktsiooni liikmed andnud märku enne vabadussõjaluse massiliseks muutumist.

Tõnu Parming väidab, et vabadussõjalaste ka sotsialistide populaarsuse kasvuks oli ühiskonna moderniseerumine: üleminek agraarühikonnast linnaühikonda.⁷¹ Teisena toob Parming välja, et vabadussõjalased ja sotsialistid täitsid tühimiku Eesti ühiskonnas, mille tekitas tugeva tsentristliku poliitilise erakonna puudumine.⁷²

27. novembril 1932 toimus IV kongress samuti Tallinna Börsisaalis. Kohal oli 308 kohalike liitude saadikut. Arutelupunktid olid juba paika pandud 30. oktoobri Tallinna EVKLi peakoosolekul. Kongressi juhatajaks määrati EVKLi esimees Andres Larka. Kongress võttis vastu uue põhikirja ning kodukorra kavad. Esimesega sai nüüdsest tsentraliseeritud ülesehitusega organisatsioon. Teisega määratleti kindlamalt tegev- ja toetajaliikmete staatus.⁷³

Põhilisemaiks EVKLi organisatsiooni mõjutanud muudatuseks sai poliitiliste erakondade liikmeks olemise keelustamine.⁷⁴ Sellega tõmmati piiri endise olukorra ning uue arengusuuna vahele, kus EVKL kujutas endast Vabadussõja veteranide huve kaitsvat organisatsiooni, kes survegrupina osales riigi poliitilise protsessi mõjutamisel. IV kongressist alates võttis EVKL suuna poliitiliseks erakonnaks muutumise poole.

Pärast IV kongressilt mandaadi saamist otsustati hakata uut põhiseaduseelnõu välja töötama.⁷⁵ Selle ettevõtmise vedajateks said Artur Sirk ning Theodor Rõuk. Selleks ajaks oli vaid valmis eelnõu üldine kava potentsiaalsete muudatuste osas, kuid projekt polnud realselt tööle rakendatava

⁷⁰ Marandi, lk. 98–99.

⁷¹ Parming, lk. 7.

⁷² Parming, lk. 64–66.

⁷³ Marandi, lk. 150.

⁷⁴ *Ibid*, lk. 150.

⁷⁵ *Ibid*, lk. 151.

eelnõuna vormistatud. Veel augustikuus kinnitas Artur Sirk, et parempoolsete Riigikogu poliitiliste jõududega tehakse põhiseaduse osas koostööd.⁷⁶

Augustikuus, IV riigikogu rahvahääletuse läbikukkumise järel, tuli Konstantin Päts välja oma põhiseaduse projektiga. Selles olid visandatud ideed põhiseaduse muutmiseks, mis hilisemas vaiksaja aegses põhiseaduses ellu viidi. Kokkukutsutava ajutise rahvaesinduse Vanematekogus olid esindatud ka Vabadusristi kavlareid.⁷⁷ Vabadusristi kavalere kaasata üritades, püüdis Päts leida toetust vabadussõjalaste seas. 18. augustil, mil see projekt EVKLile esitati, vastati sellele eitavalt.⁷⁸ Samamoodi lükkas projekti tagasi Riigikogu, saades toetust mitte üheltki valitud parteilt.⁷⁹ Eesti Vabadussõjalaste Keskliidus käivitus energiline omaalgatuslik põhiseaduseelnõu koostamine.

Pärast Pätsi põhiseadusprojekti tagasi lükkamist kutsusid vabadussõjalased kokku Karl Grau juhitud põhiseaduseelnõu koostamise komisjon.⁸⁰ Kuni novembrikuu alguseni tegid vabadussõjalased Riigikogu erakondadega koostööd. Muutus algas IV kongressiga, kus anti roheline tuli oma põhiseaduseelnõu koostamisele. 10. novembril esitati oma eelnõu projekt Riigikogule.⁸¹

Konstantin Pätsi III valitsuse ajal 22. novembril 1932 valiti Riigikogus uus Põhiseaduskomisjon. Selle aluseks võeti viietuhanda allkirjaline petitsioon, mille oli algatanud Rahvuslaste Klubi.⁸² Uus komisjon hakkas koostama eelnõu, mis 1933. aastal konkureeris vabadussõjalaste omaga. Tuleva aasta jooksul kiirustati selle koostamisega ning seadusmuudatustega tahtis Riigikogu takistada konkureeriva põhiseaduseelnõu läbiminekut.

Vabadussõjalaste eelnõu üle arutati Riigikogus umbes kuu aega. Kohtu- ja Siseministeeriumi poolt kritiseeriti kolmeteist eelnõu seadussätet. Sellest hoolimata ilmus 9. detsembril 1932 vabadussõjalaste eelnõu Riigi Teataja lisas, sest Riigikogu lasi rahval hääletusel otsustada sätete seaduslikkuse üle. EVKL kogus 1005 allkirja rahvaalgatuse käivitamiseks ning nad andsid selle Riigikogule üle 31. detsembril 1932. Sellele järgnes Riigikogu loal allkirjade kogumine

⁷⁶ Kasekamp, lk. 40.

⁷⁷ Tomingas, lk. 336.

⁷⁸ Marandi, lk. 184.

⁷⁹ Kasekamp, lk. 39.

⁸⁰ Marandi, lk. 185. Marandi mainib, et teisi komisjoni liikmeid pole teada.

⁸¹ Kasekamp, lk. 40; Tomingas, lk. 334. Alla kirjutasi Sirk, Larka, Tõnson ning Rõuk.

⁸² Marandi, lk. 218; Tomingas, lk. 331–332; Liikmeteks Soots, Einbund, Köster ning Tief põllumeestest, T. Kalbus, R. Eliaser keskerakondlastest, K. Ast, J. Jõeäär, I. Goršakov sotsialistidest ning H. Koch sakslaste vähemuspäriist. Aruandjaks oli T. Kalbus.

rahvahääletuse alustamise toetuseks kuni 28. veebruarini 1933. Vajalikust 25 000 koguti tunduvalt rohkem: 56 000 allkirja.⁸³

Novembris alustatud V Riigikogu põhiseaduseelnõu koostamisega jõuti valmis detsembri lõpuks. 17. jaanuaril 1933 saadeti see komisjonist Riigikokku arutelule. See erines mõningates detailides varasemast IV Riigikogu eelnõust, näiteks andes valitsusele suuremad võimupiirid võrreldes varasema Riigikogu eelnõuga. V Riigikogu eelnõu kaldus rohkem parlamentaarse süsteemi poole, võrreldes eelmise Riigikogu omaga.⁸⁴

Riigikogu astus samme vabadussõjalaste eelnõu takistamiseks. 21. veebruaril 1933 otsustas Riigikogu rahvahääletusseaduse muudatusega §29, et kui eelnõu rahvahääletusel võetakse vastu, siis ei saa järgmist rahvaalgatust läbi viia enne ühe aasta möödumist.⁸⁵ See otsus võeti vastu Rahvaerakonna ja sotsialistide häälteenamusega.⁸⁶ Teiseks Riigikogu ette võetud otsuseks sai hääletuskvoorumi langetamine seniselt viiekümne protsendilt kolmekümne viiele. Samuti kaotati rahvahääletustel osalemise sundus. 21. veebruaril võeti vastu rahvahääletuse seadusemuudatus §37.⁸⁷ Veel astus Riigikogu sammu vabadussõjalaste eelnõu vastu, korraldades kõigepealt oma eelnõu rahvahääletuse. Rahvahääletamise seaduse paragrahvile §39 ja põhiseaduse §89 toetudes anti hääletuse toimumisest teada vähemalt kolm kuud enne.⁸⁸

18. mail 1933, pärast Konstanti Pätsi valitsuse kukkumist, tuli võimule Tõnissoni IV valitsus. 10.–12. juunini toimus Riigikogu põhiseaduseelnõu rahvahääletus, kus rahvas hääletas kindlalt vastu. Eelnõu kogus 161 595 poolt- ning 333 107 vastuhäält.⁸⁹ Hääletuse läbikukkumine näitas rahvas umbusaldust valitsuse ja Riigikogu suhtes. Samuti aitas sellele kaasa sotsialistide ning vabadussõjalaste vastupropaganda.⁹⁰ Pärast Riigikogu eelnõu läbikukkumist kuulutati välja vabadussõjalaste eelnõu hääletus, toimumisajaga 14.–16. oktoobril.

⁸³ Marandi, lk. 217.

⁸⁴ Marandi, lk. 218; Ago Pajur, *Suur kriis*, Eesti ajalugu VI, lk. 88.

⁸⁵ *Riigikogu V koosseis: täielikud protokollid: II istungjärk : 14. koosolekust 3. oktoobril 1932 64. koosolekuni 30. mail 1933*, Tallinn, Täht, 1933, lk. 64.

⁸⁶ Marandi, lk. 221.

⁸⁷ Kasekamp, lk. 42; Marandi, lk. 222–223; *Riigikogu V koosseis: täielikud protokollid: II istungjärk : 14. koosolekust 3. oktoobril 1932 64. koosolekuni 30. mail 1933*, lk. 64–65.

⁸⁸ Marandi, lk. 219; *Riigikogu V koosseis: täielikud protokollid: II istungjärk : 14. koosolekust 3. oktoobril 1932 64. koosolekuni 30. mail 1933*, lk. 64–65.

⁸⁹ Ago Pajur, *Suur kriis*, Eesti ajalugu VI, lk. 88.

⁹⁰ *Ibid*, lk. 88.

1.3. Poliitilised arengud 1933. aasta suvel-sügisel

1. juunil 1933 toimus Tartus Vanemuise teatris Jaan Tõnissoni esinemine, kuhu ta tuli eraisikuna, et rääkida ühiskonda ähvardavatest ohtudest ehk, mis juhtuks siis, kui vabadussõjalased tuleksid võimule. Ootamatult negatiivsele rahva vastuvõtule reageeris Tõnisson repressiivsete meetmetega. Teisest küljest nägi ta selles võimalust enne rahvahääletust nõrgestada Eesti Vabadussõjalaste Keskliidu tegevust. Tulemuseks oli 3. juuni Kohtu- ja Siseministeeriumi otsus ära keelata Tartu Vabadussõjalaste Keskliidu tegevus.⁹¹

Samas juunikuus, mil astuti esimesi samme pead tõstma EVKL-i vastu, otsustas Tõnissoni valitsus 27. juuni määrusega Eesti krooni 35% võrra Rootsi omaga ühele tasemele devalveerida. Otsus võeti Riigikogus vastu napi enamusega: 47 poolt- ja 45 vastuhäält.⁹² Selle ebapopulaarse otsusega kaotas Tõnissoni valitsus rahva silmis oma usalduse. Paralleelselt toimus Riigikogu erakondade siseselt arutelu, missugune seisukoht võtta vabadussõjalaste eelnõu osas.

Pärast V Riigikogu põhiseaduseelnõu läbikukkumist avaldasid 18. juunil uuele põhiseaduseelnõule toetust Ühinenud Põllumehed omal kongressil.⁹³ Teisi erakondi uue eelnõu toetamise küsimus lõhestas. Lõpuks jäi Asunike Koondis eelnõu osas erapooletuks ning andis oma liikmetele valimisel vabad käed.⁹⁴

Viimase põhiseaduseelnõu esitas 7. augustil Riigikogus lugemiseks välisminister Ants Piip. Uue eelnõu järgi suurendatuks riigivanema institutsiooni võimupiire, muutes need sarnaseks Ameerika Ühendriikide presidendi omale. riigivanem oleks valitud kolmeks aastaks ning vajanuks kohalt vabastamiseks 3/4 Riigikogu hääli. Senine valimissüsteem oleks proportsionaalse ehk nimekirjade alusel toimunu asemel muutunud isikupõhiseks. Põhiseaduseelnõu sattus Riigikogu õiguskomisjoni kriitika alla ning ei jõudnud Riigikogu lugemisjärgust kaugemale.⁹⁵ Enne sügisest rahvahääletust otsustas Jaan Tõnissoni juhitud valitsus astuda karmikäelisi samme Vabadussõjalaste Keskliidu ja selle eelnõu läbimineku takistamiseks.

11. augustil kuulutas Tõnissoni valitsus välja kaitseseisukorra, millega Eesti Vabadussõjalaste Keskliit ning selle osakonnad üle riigi suleti. Põhjenduseks toodi oht demokraatialle ning viha

⁹¹ Kasekamp, lk. 43.

⁹² Ago Pajur, *Suur kriis*, Eesti ajalugu VI, lk. 83.

⁹³ Marandi, lk. 227–228.

⁹⁴ *Ibid*, lk. 229–230.

⁹⁵ Kasekamp, lk. 45.

õhutamise eri ühiskonnakihtide vahel. EVKLi ja ka mitme teise erakonna paramilitaarsete üksuste tegevus keelustati.⁹⁶ Järgnevatel päevadel kehtestatud dekreetidega piirati kogunemis- ja sõnavabadust ning suleti ohtlikuks peetavad organisatsioonid. Ajakirjanduses seati 26. augusti sundmäärusega nr. 10 sisse tsensuur.⁹⁷

Teiseks suureks löögiks Tõnissoni IV valitsuse mainele oli hävitajate „Wambola“ ja „Lennuk“ müük Peruule. Probleem seisnes tehingu tingimuste ja kohtu-uurimise varjamises ning kahtlase minevikuga vahendajate kasutamises. Segaste asjaoludega müügitehingut rakendati hiljem riigivanema valimiskampanias propagandaks teiste kandidaatide vastu.⁹⁸

Tagajärjeks oli riigikogu ja valitsuse populaarsuse langemine absoluutsesse madalseisu. Vabadussõjalaste vastased meetmed suurendasid kriisi süvenemist ja aitasid oktoobris toimunud rahvahääletusel kaasa vabadussõjalaste põhiseaduseelnõu läbiminemisele.⁹⁹

Vabadussõjalaste aktiivne tegevus oli kaitseisukorraga takistatud, kuid alates 10. septembrist alustati aktiivset kampaniat põhiseaduseelnõu toetuseks.¹⁰⁰ Tallinnas toimus 10. septembril kinos Gloria Palace kampania avakoosolek, kus Artur Sirk esines oma kõnega. Põhiseaduseelnõud toetavat kampaniat viidigi läbi kõnekoosolekute, lendlehtede ning ajakirjanduses ilmunud artiklite abil.¹⁰¹ Kampania lõppes 13. oktoobril Tallinna Börsi saalis toimunud kõnekoosolekuga.¹⁰² Kampania käigus suutsid vabadussõjalased eelnõule koguda märgatavat toetust.

Üheks Riigikogu läbinähtavaks sammuks vabadussõjalaste eelnõu läbimineku takistamisel oli paar nädalat enne hääletuse toimumist Theodor Tallmeistri poolt algatatud uus hääletuskvoorumitõstmise seadusmuudatus. 3. oktoobril Riigikogule esitatud ettepaneku sisu oli tõsta hääletuse kvoorum tagasi 50%-le. Eelnõu toetas kokku 32 Riigikogu saadikut. 4. oktoobril kinnitati seaduseelnõu Riigikogu poolt 47 poolt- ning 29 vastuhäälega.¹⁰³

Põhiseaduseelnõu hääletuse ebaõnnestumise puhul oli EVKLi juhtkonnal eesmärk toetuda rahvahääletusseaduse §31 ning nõuda uue hääletuse läbiviimist, mil juhul otsustaks see eelnõu tulemuse. Juhul kui ka see hääletus ebaõnnestunuks, tahtnuks vabadussõjalased tulevikus poliitilisse

⁹⁶ Kasekamp, lk. 44.

⁹⁷ Tomingas, lk. 341.

⁹⁸ *Aruanne rahva meelsuse kohta Poliitilise Politsei komissarile Tartus*, 07.03.1934, ERA f. 1, n. 7, s. 75, lk. 356.

⁹⁹ Kasekamp, lk. 44.

¹⁰⁰ *Ibid*, lk. 45; Marandi, lk. 294.

¹⁰¹ *Salajane teadaanne Poliitilise poiltsei komissarile Tallinnas*, 09.10.1933, ERA f. 949, n. 1, s. 98, lk. 33.

¹⁰² Marandi, lk. 294.

¹⁰³ *Ibid*, lk. 348.

otsustusprotsessi sekkuda uute seadusmuudatusettepanekutega ja tulevase Riigikogu valmistel osalemisega.¹⁰⁴

Tuline võitlus vabadussõjalaste ja liikumise vastaste vahel tõstis rahva seas ootusi, et poliitiline ummikseis leiab lõpuks lahenduse põhiseaduseelnõu rahvahääletusega. Suuremad vabadussõjalaste eelnõu vastased erakonnad, Keskerakond ja sotsialistid, kartsid oma senise võimupositsiooni kaotust ja vabadussõjalaste kui uue poliitilise jõu poliitikasse tulekut.

14.–16. oktoobril toimunud rahvahääletusel saatis eelnõud edu ning suudeti ületada kvoorumiks vajalik toetavate häälte arv. Põhiseaduseelnõu poolt hääletas 416 879 inimest ja vastu 156 894 inimest. Poolthääle andis 73%, mis teeb 56% kogu valimisõiguslikust kodanikkonnast.¹⁰⁵ Rahva suur toetus vabadussõjalaste eelnõule oli sisuliselt umbusaldusavalduis Tõnissoni valitsuse astunud poliitilistele sammudele 1933. aasta jooksul.

Rahvahääletuse tulemuste järel astus Tõnissoni juhitud valitsus selle arusaamisega tagasi. Järgnes neli päeva kestnud valitsusvahetus, mille järel moodustati 21. oktoobril Riigikogus Karl Einbundi (Eenpalu) ettepanekul Konstantin Pätsi vähemusvalitsus (49 poolt ning 38 vastu).¹⁰⁶ Vastne võimule tulnud valitsus jäi viimaseks demokraatlikult määratuks enne Eesti annekteerimist Nõukogude Liitu.

¹⁰⁴ *Salajane teadaanne Poliitilise politsei komissarile Tallinnas*, 09.10.1933, ERA f. 949, n. 1, s. 98, lk. 33–33p.

¹⁰⁵ Ago Pajur, *Suur kriis*, Eesti ajalugu VI, lk. 89.

¹⁰⁶ *Ibid*, lk. 90; Tomingas, lk. 350–351.

2. Eesti Vabadussõjalaste Liit 1933–1934

2.1. Eesti Vabadussõjalaste Liidu asutamine ja organisatsiooniline ülesehitus

28. oktoobril 1933 registreeriti Kohtu- ja Siseministeeriumis endise EVKLi juhtivate liikmete poolt uuenimeline organisatsioon Eesti Vabadussõjalaste Liit. Põhikiri registreeriti numbriga 4040 ning moodustati uus ajutine liidu keskjuhatuse, asudes rajama organisatsioone üle maa.¹⁰⁷ Ajutisse keskjuhatusse kuulusid Andres Larka, Artur Sirk, Aleksander Seimann, August Klaasman, Karl-Arnold Jalakas ning Paul Telg. Taolise ajutise juhatuse lubas neil moodustada EVLi põhikirja §42.¹⁰⁸ Üle Eesti alustati vabadussõjalaste organisatsiooni ülesehitamisega, mis oli alates kaitseseisukorra kehtestamist mitteametlikult edasi tegutsenud.

Vabadussõjalaste Liidu juurde loodi pärast taasasutamist viis toimkonda. Üldosakonda juhtis Artur Sirk, kellele allus teiste osakondade tegevus.¹⁰⁹ Esialgne struktuur liikumises aja jooksul laienes ja hiljem korraldati osakonnad ümber. Varasemad toimkonnad muudeti 1) propaganda-, 2) informatsiooni-, 3) organisatsiooni- ja side-, 4) majanduse-, 5) sektiioonide- (kutsekodade), 6) juriidilise- (juriskonsultuuri-) ja 7) ajakirjanduse osakondadeks.¹¹⁰

Vabadussõjalaste liikumise struktuur oli paika pandud põhikirjaga. Edaspidi EVLi organisatsiooni kirjeldamiseks kasutatud kodukord võimaldab anda ettekujutuse, missugune nägi välja EVLi ülesehitus. Tegemist oli teise tähtsa liikumise siseelu korraldava alusdokumendiga. Lisaks kahele eelnevale korraldati EVLi tegevust osakondadele saadetavate ringkirjadega.¹¹¹

Kodukorra järgi said liikmeteks olla Vabadussõjas osalenud Eesti Vabariigi kodanikud kui ka liikumise vaateid toetavad liikmed (§1). Neid nimetati vastavalt tegevliikmeteks ja toetajaliikmeteks. Iga liikumisse astuv isik pidi esitama kohalikule osakonnajuhatusele kirjaliku

¹⁰⁷ *Määrus*, Kokkuvõtte Eesti „Vabadussõjalaste“ Liidu liikmete kohta toimetatud juurdlusmaterjalidest. Väljavõtted vahistatud Liidu liikmete poolt peetud kõnedest väljaantud ajalehtede kirjutistest, 1934, ERA, f. 1, n. 7, s. 124, 1934, lk. 30.

¹⁰⁸ Marandi, lk. 322.

¹⁰⁹ *Ettekanne Poliitilise Politsei komissarile Tallinnas*, 22.11.1933, ERA, f. 949, n. 1, s. 98, lk. 37.

¹¹⁰ *Kokkuvõtte juurdlusest Eesti Vabadussõjalaste Liidu asjus*, 11.04.1934, ERA f. 1, n. 7, s. 124, 1934, lk. 339; *Artur Sirki ülekuulamisprotokoll*, 14.03.1934, ERA f. 2140, n. 1, s. 16, lk. 312.

¹¹¹ Marandi, lk. 322.

avalduse ja andma vande (§4).¹¹²

Eesti Vabadussõjalaste Liidu juhtorganiteks olid kongress, nõukogu ning keskjuhatus. Kongressil võeti vastu tähtsamaid EVLga seonduvaid küsimusi. Selle korra pani paika EVLi nõukogu (§9).¹¹³ Liikumise nõukogu koosnes keskjuhatuses esindajatest ning kõigi maakondade juhtidest.

Liikumise keskseks institutsiooniks oli keskjuhatus, kellele allusid *ex officio* põhimõttel demokraatlikult valitud kohalike osakondade juhid. Keskjuhatus valiti kongressi poolt tõstatatud liikmekandidaatide seast. Samamoodi toimiti ka nõukogu esimeest valides.¹¹⁴ Ühekordsete suuremastaabiliste ettevõtmiste läbiviimiseks määras keskjuhatus aktsioonijuhi (§26). Tehniliste üksikasjade lahendamiseks määras keskjuhatus sellele alluva peastaabi.¹¹⁵

Kodukorra §36 järgi valiti maakonnajuhatuses koos seis keskjuhatuses kokku kutsutud maakonnakonverentsil. Keskjuhatus määras konverentsi korra ja kava. Konverentsi esindajad määras kohalike osakondade juhatus. Nii tegutses esimese juhatuses valimisel. Hiljem tegelesid keskjuhatuses heakskiidul läbiviidaval maakonnakonverentsil juhatuses muudatustega senine juhatuses esimees ja tema poolt määratud liikmed (§37). Maakonna konverentsi ja -juhatuses tegevus toimus samade kodukorra punktide järgi, nagu toimus kongressi ning keskjuhatuses tegevus (§38 ja 39).¹¹⁶

EVLi osakonnad asutati §29 järgi keskjuhatuses loal ja selle algkoosseisus pidi olema vähemalt kaheksa inimest, et kuulutada see tegutsemisvõimeliseks. Osakonna liikmete seast valiti ajutine juhatus: esimees, sekretär ja laekahoidja. Esimesel osakonna üldkoosolekul valiti alaline juhatus.¹¹⁷ Kodukorra §34 ja §35 alusel pidid kohalikud osakonnad külatasemel määrama oma usaldusmehes külakonnajuhi, kes andis aru kohalikule osakonnale. Kihelkonnatasandi osakondade kordineerivaks isikuks määrati kihelkonnajuht, kes allus maakonnajuhatusesle.¹¹⁸

Lisaks EVL-i organisatsiooni struktuuri territoriaalsele korraldamisele olid liikumises ka erinevate elukutsete esindajate sektsioonid. Selles võib näha eeskujuna Mussolini Itaalia korporatistlikes kutsekodades.¹¹⁹ EVLi kodukorra §40 alusel oli iga osakonna juures lubatud moodustada sektsioon

¹¹² *Eesti Vabadussõjalaste Liidu kodukord*, 02.10.1933–13.02.1934, ERA f. 949, n. 1, s. 95, lk. 22.

¹¹³ *Ibid*, lk. 23.

¹¹⁴ Marandi, lk. 322.

¹¹⁵ *Eesti Vabadussõjalaste Liidu kodukord*, 02.10.1933–13.02.1934, ERA f. 949, lk. 28. Aktsioonijuht jõuti määrata vaid ühel korral riigivanema valimiste ajaks, mil seda ametikohta asus täitma keskjuhatuses abimees Artur Sirk.

¹¹⁶ *Ibid*, lk. 30–31.

¹¹⁷ *Ibid*, lk. 28–29.

¹¹⁸ *Ibid*, lk. 30.

¹¹⁹ Kasekamp, lk. 85.

või liit naistele, noortele jm. Iga tegev- või toetajaliige võis sellest osa võtta.¹²⁰ Hilisema organisatsioonilise arengu juures moodustati seksioone ka töölistele, töösturitele ja muude elualade esindajatele.¹²¹

Kodukorra §41 alusel loodi EVLi juurde korrapidajate üksuste seksioon, mille ülesandeks oli avalikel üritustel korra tagamine ja propaganda levitamine liikmete kui liikumise väliste inimeste seas. Korrapidajate üksuste tegevus oli oma põhikirjaga reglementeeritud.¹²²

EVLi kodukorra kirjeldusest võib järeldada, et tegemist oli tsentraliseeritud organisatsiooniga, mida juhtis selle keskjuhatuse. Suuremad EVLiga seonduvad otsused võeti vastu kord aastas kokkutuleval kongressil. Liikumise tehnilisi asju ning jooksvaid küsimusi lahendas sõjaväelise nimega peastaap.

Organisatsioon oli jaotatud territoriaalsel alusel kohalikeks osakondadeks, mis olid iseseisvad ning nende tegevusse ei sekkunud. Vastuvaidlematus korras tuli vaid täita keskjuhatusest tulevaid erakorralisi ringkirju või siis telefoniteel edastatud juhiseid.¹²³ Erakorraliste asjaolude puhuks kehtestatud alluvusstruktuur võimaldas vabadussõjalaste endi arust efektiivsemalt lahendada tähtsaid ja pakilisi küsimusi. Seega EVLi organisatsioon polnud range juhprintsipi (*Führerprinzip*) alusel üles ehitatud. Erinevate tasandite juhtidel oli kohapealse tasandi kordineerija roll. Selle alusel saab väita, et oma organisatsiooniliselt ülesehituselt oli Eesti Vabadussõjalaste Liit demokraatlik.

¹²⁰ *Eesti Vabadussõjalaste Liidu kodukord*, 02.10.1933–13.02.1934, ERA f. 949, lk. 32.

¹²¹ Kasekamp, lk. 85.

¹²² *Eesti Vabadussõjalaste Liidu kodukord*, 02.10.1933–13.02.1934, ERA f. 949, lk. 32.

¹²³ *Narva osakond*, 1934, ERA f. 1, n. 7, s. 124, lk. 160. Oodatava EVLi sulgemise kartuses edastati 8. märtsil Narva linna osakonda telefonitsi käsk kõik dokumendid ja kirjavahetus hävitada.

2.2. Eesti Vabadussõjalaste Liidu poliitiline tegevus 1933. aasta novembri- ja detsembrikuus

Organisatsioonilise arendustöö kõrval planeeris EVLi juhtkond ka tulevase poliitilisi sihte. Selleks otstarbeks kutsuti 12. novembril Võrus kokku erakorraline kongress. Sellele kogunesid vaid keskjuhatuse ja suuremate linnade osakonnajuhid. Ühe küsimusena arutati seal detsembrikuus toimuva kongressi üksikasju ning kinnitati selle toimumine 17. detsembril. Teiseks kinnitati riigivanema kandidaadiks Andres Larka.¹²⁴ Kolmandaks otsustati osaleda jaanuarikuus toimuvatel kohalikel valimistel.¹²⁵ Neljanda otsusega kinnitati EVL kodukord. Kongressi otsusena loodi uus peastaabi institutsioon ning aktsioonijuhhi ametikoht.¹²⁶ Võrus toimunud kongressil panid EVLi juhtivad isikud paika lähemate kuude eesmärgid, omades seega tähtsust liikumise tulevasele arengule.

Vabadussõjalaste poliitilist tegevust hakkasid takistama neile opositsioonilised poliitilised jõud. Jaak Valge oma artiklis väidetavatest Saksa natside ja vabadussõjalaste sidemetest toob välja, et 1933. aasta novembrikuus alustati sotsialistide ajalehes Rahva Sõna propagandarünnakut vabadussõjalaste vastu, kus neid süüdistati varjatud toetuse saamises Saksa natsionaalsotsialistidelt. Vene Välispoliitilisest Arhiivist saadud info põhjal selgus, et Rahva Sõna peatoimetaja Erich Joonas oli materjalid artikli kirjutamiseks saanud Nõukogude saatkonna 1. sekretärit Kljavinilt.¹²⁷

Senimaani on selgunud Nõukogude Liidu mõju Eesti sotsialistidele, kuid kas ka Saksamaa poolt? Magnus Ilmjärv on oma mahukas monograafias „Hääletu alistumine“ väitnud, et Saksamaa *Aussenpolitischen Amt* üritas vabadussõjalaste liikumisega sidemeid luua läbi Viktor zur Mühlени juhitud Saksa-Balti erakonna ja selle kaudu aidata võimule Natsi-Saksamaale „sõbralik“ liikumine¹²⁸

Jaak Valge oma 2012. aastal ajakirjas Tuna ilmunud artiklis väidab aga, et Ilmjärve seisukohad on ekslikud, sest on valesti tõlgitud ja tõlgendatud Saksa arhiivides leiduvaid dokumente. Viga seisneb esiteks selles, et vabadussõjalaste väidetavaks sideisikuks NSDAPga oli Juhan Libe, kelle puhul polnud tegemist EVLi liikmega. Teiseks ei ole leitud kinnitust, et Saksamaa suursaadik O. Reinbeck

¹²⁴ Marandi, lk. 329.

¹²⁵ Kasekamp, lk. 50.

¹²⁶ *Ibid*, lk. 84; Marandi, lk. 329.

¹²⁷ Jaak Valge, *Eesti Vabadussõjalased ja Saksa natsionaalsotsialistid: ideoloogia, poliitiline taktika ja kontaktid*, Tuna nr. 3, 2009, lk. 59–60.

¹²⁸ Ilmjärv, lk. 145.

kui ka NSDAP Tallinna tugipunkti juht Helmut Schiller oleksid aidanud rahastada vabadussõjalasi. Samas rõhutasid mõlemad oma memorandumites potentsiaalset rahastamise võimalust.¹²⁹

Vabadussõjalased olid soetanud uued rotatsioonimasinad Võitluse trükiarvu suurendamiseks seniselt 25 – 27 000 eksemplarilt ja panna 15. jaanuarist alates ilmuma päevalehena.¹³⁰ Rotatsioonimasinad olid Saksamaal konfiskeeritud sotsialistlikult ajalehelt *Worwärts*.¹³¹ Vabadussõjalaste väitel rahastati rotatsioonimasina ostu erakonna toetajatelt saadud laenudega. Masina hinnaks oli ühe allika järgi koos sisseseadega 25 000 krooni ja teisel on mainitud 34 000 krooni.¹³²

Lisaks sotsialistide süüdistustele mõjus Vabadussõjalaste mainele väga negatiivselt ka Viktor von zur Mühleni (Saksa-Balti erakonna toonase juhi) 26. novembri toetusavaldus uuele rahvuslikule jõule Eesti ühiskonnas – vabadussõjalaste liikumisele.¹³³ Samuti oli poolehoidu vabadussõjalastele avaldanud natsionaalsotsialistlike tendentsidega Tallinna Saksa Klubi aseesimees parun E. von Maydell.¹³⁴

Von zur Mühleni juhtimisel oli baltisakslaste erakond natsistunud ja seega tekitas toetus sellise poliitilise partei poolt pahameelt vabadussõjalaste endi kui ka opositsiooniliste jõudude, eelkõige sotsialistide seas. Lisaks oli oma roll ka toonasele Eesti ühiskonnas levinud baltisaksavastasusel.¹³⁵ EVL soovis baltisaksa vastaseid samme astuda ning toimis nii 3. detsembri Tallinna osakonna peakoosolekul vastu võetud üleskutsega rahvusvähemuste autonoomiat piirata.¹³⁶

3. detsembril toimus kinos Marina Tallinna osakonna peakoosolek, kus valiti uus kohalik juhatus ning võeti vastu kaks resolutsiooni: 1) baltisakslastele tasu maksmise küsimuse hukkamõist ja selle küsimuse otsustada jätmine uuele valitud Riigikogule, 2) vabadussõjalasi Hitleriga seostava ajakirjandusliku laimu hukkamõist. Tõstatati ka ettepanek panna ajalehed *Päevaleht* ja *Vaba Maa* boikoti alla, kuid selle otsustamise õigus jäeti juhatusele. Viimase küsimusena anti juhatusele õigus

¹²⁹ Jaak Valge, *London, Berliin ja Moskva ning Eesti 1934. aasta riigipööre*. Tuna nr. 1, 2012, lk. 51–52.

¹³⁰ *Ettekanne Poliitilise Politsei komissarile Tallinnas*, 04.12.1933, ERA f. 949, n. 1, s. 98, lk. 64.

¹³¹ Marandi, lk. 323.

¹³² *Ettekanne Poliitilise Politsei komissarile Tallinnas*, 04.12.1933, ERA f. 949, n. 1, s. 98, lk. 64; *Ettekanne Tallinna-Harju Prefektile*, 18.12.1933, ERA f. 949, n. 1, s. 98, lk. 77p. Esimene summa on toodud eelmainitud ettekandest Tallinna Poliitilise Politsei prefektile, teine Artur Sirki referaadist vabadussõjalaste VI kongressilt.

¹³³ Ilmjärv, lk. 145–146.

¹³⁴ Graf, lk. 274.

¹³⁵ Kasekamp, lk. 51–52.

¹³⁶ *Dateerimata ettekanne Poliitilise Politsei komissarile Tallinnas*, ERA, f. 949, n. 1, s. 98, lk. 63.

alustada eeltõid kohalikel valimistel osalemiseks.¹³⁷

Seoses EVLi juhtkonna kartusega järjekordse võimaliku sulgemise osas saadeti 6. detsembril üle maa laiali ringikiri.¹³⁸ EVL juhtkonna kartus võimaliku sulgemise osas oli ajendatud suvel toimunud kaitseisukorra kehtestamise pärast. Novembrikuus olid vabadussõjalased sattunud kriitikatulva alla Riigikogu vasakpoolsete jõudude ning selle ajakirjanduse poolt. Teatavat rolli mängisid ka süüdistused Saksa natsionaalsotsialistidelt toetuse saamises, sest 5. detsembril keelustas Riigikogu baltisaksa natsionaalsotsialistliku liikumise Eestis: suleti Saksa Klubi ja ajaleht *Der Aufstieg*.¹³⁹

7. detsembril kutsuti Tallinnasse maakondade juhid ning arutati, kuidas tegutseda EVLi järjekordse sulgemise puhul. Koosolekul otsustati organisatoorse tegevusega senisel kujul jätkata ning kui asutakse EVLi sulgema, siis tegutseda valimiskihutustööga individuaalselt nagu varem tehti põhiseaduseelnõu kampaania ajal.¹⁴⁰

Sotsialistide leerist tulevate rünnakute tõttu tegi EVLi juhtkond 7. detsembril 1933 memorandumi riigivanemale ja seadusettepaneku Riigikogule nimega „Marksismi vastu võitlemise seadus“. Eesmärgiks oli ära keelata ESTP ja tühistada erakonna Riigikogu ja omavalitsuste mandaadid. Lisaks taheti seadusettepanekuga keelata sotsialistlikud organisatsioonid ja nende vara konfiskeerida. Sotsialistidelt konfiskeeritavat vara sooviti kasutada Eesti töölistkonna hüvanguks.¹⁴¹ 8. detsembril muutis keskjuhatuse eelnõud ja esitas parandatud kujul uue, milles tehti vahet ESTP ja marksistlike rühmituste vahel.¹⁴² Riigikogu juhatus kuulutas seaduseelnõu põhiseadusvastaseks, sest registreeritud kodanikuühendusi sai keelustada vaid kohtuotsusega.¹⁴³

Pärast vabadussõjalaste eelnõu ettepanekut asusid sotsialistid vastu tegutsema. ESTP keskkomitee otsustas võtta seisukoha marksismivastase seaduse suhtes. Riigikogus otsustati esitada ettepanek EVLil keelata esineda vabadussõjalaste organisatsiooni nime all. Tegemist oli vaid vastureaktsioonina vabadussõjalaste seaduseelnõule ning reaalselt tulemust sel polnud. Lisaks tunnistasid Riigikogu sotsialistid eraomandi puutumatumust.¹⁴⁴

¹³⁷ *Dateerimata ettekanne Poliitilise Politsei komissarile Tallinnas*, ERA, f. 949, n. 1, s. 98, lk. 62p-63.

¹³⁸ Lisa 1

¹³⁹ Jaak Valge, *London, Berliin ja Moskva ning Eesti 1934. aasta riigipööre*, lk. 50.

¹⁴⁰ *Aruanne Poliitilise Politsei komissarile Tallinnas*, 11.12.1933, ERA, f. 949, n. 1, s. 98, lk. 66.

¹⁴¹ Kasekamp, lk. 53; Marandi, lk. 358–359.

¹⁴² Marandi, lk. 359

¹⁴³ *Ibid*, lk. 360

¹⁴⁴ *Ibid*, lk. 360.

Vabadussõjalaste „Marksismi vastu võitlemise seadust“ hinnates oli see loodud tolle aja teravas poliitilises õhustikus poliitiliseks äratemiseks. Erinevad poliitilise spektri jõud üritasid üksteist mustata ning süüdistasid vastastikku Eestis valitsevas poliitilises kriisis ja majanduslikes probleemides. Toonane Ühinenud Põllumeeste peasekretär Ilmar Raamot ütleb seaduseelnõu kohta: „[...] Nähtavasti pidi keegi olema patuoinas (sotsialistid – K.V.), kellele näpuga näidata, et kõik hädad meie riigis tulevad sealt ja mitte mujalt.“¹⁴⁵ Rein Marandi arvates oli seaduseelnõu kiiresti, impulsiivselt ja läbimõtlematult koostatud, mis näitas liikumise poliitilist ebaküpsust.¹⁴⁶

12. novembril Võrus toimunud kongressil tehti Andres Larkale ettepanek hakata vabadussõjalaste kandidaadiks tulevastel riigivanema valimistel. Paralleelselt kaalus vabadussõjalaste juhtkond ka muid riigivanema kandidaate: Jüri Uluotsa, Johan Laidoneri ja Konstantin Pätsi.¹⁴⁷ Kosjasobitamine ebaõnnestus, sest Päts ei soovinud tegutseda vabadussõjalaste juhiste järgi.¹⁴⁸

Kuigi läbirääkimised Konstantin Pätsiga ebaõnnestusid, kulgesid see-eest vabadussõjalaste sidemete sõlmimised Ühinenud Põllumeestega edukalt. Vabadussõjalaste ja Ühinenud Põllumeeste esialgseid läbirääkimisi pidasid Artur Sirk ja Ilmar Raamot. Läbirääkimistel pakuti ühe kandidaadina välja Jüri Uluots, kuid Ühinenud Põllumeeste keskjuhatuse laitis tema kandidatuuri maha.¹⁴⁹ Tomingas toob põhjuseks Uluotsa vähese tuntuse ja populaarsuse rahva seas, et saada riigivanemana valituks.¹⁵⁰

Järgnevatel kõnelustel pakkus Sirk kandidaadiks välja Johan Laidoneri. Ilmar Raamot toetas seda ideed ning kooskõlastas selle erakonna keskjuhatusega. Sirk lubas arutada Laidoneri kandidatuuri oma sõpradega.¹⁵¹ Pole teada, kas Sirk vabadussõjalaste keskjuhatusega kandidatuuri osas nõu pidas, kuid hilisemad sündmused enne VI vabadussõjalaste kongressi viitavad sellele, et läbirääkimiste osas tegutses Sirk iseseisvalt.

Ühinenud Põllumeeste juhatuse liikmed, Johannes Zimmermann ja Ilmar Raamot, asusid oma parteipoolselt läbirääkimisi pidama Johan Laidoneriga. Kohtumisel lepidi kokku, et kandidatuuri üksikasjad tuleb läbi arutada koos teise erakonna esindajaga.¹⁵² Artur Sirk esitas kaks nõudmist seoses Laidoneri kandidatuuriga: 1) Laidoner määrab Sirki pärast riigivanema ja Riigikogu

¹⁴⁵ Raamot, lk. 327.

¹⁴⁶ Marandi, lk. 361.

¹⁴⁷ *Ibid*, lk. 377.

¹⁴⁸ Kasekamp, lk. 55.

¹⁴⁹ Raamot, lk. 306–307.

¹⁵⁰ Tomingas, lk. 358.

¹⁵¹ Raamot, lk. 312.

¹⁵² *Ibid*, lk. 312–313.

valimiste võitu peaministriks ning 2) kindral Larka saab Eesti Kaitseväe ülemjuhatajaks.¹⁵³ Oma mälestustes mainib Raamot, et Zimmermannist sai vahendaja järgneval läbirääkimistel, kus Sirk käis välja oma nõudmised kandidaadiks saamiseks.¹⁵⁴

Järgnenud läbirääkimistel palus Sirk Laidonerilt hakata vabadussõjalaste riigivanema kandidaadiks ning seejärel esitas oma eelmainitud nõudmised. Laidoner oli üldjoontes päri Sirki esitatud nõudmistega. Laidoner oponeeris Larka sõjaväe ülemjuhatajaks määramisele, kuid oli nõus Sirki peaministriks määramisega. Laidonerist sai *de facto* mõlema erakonna ühine riigivanema kandidaat.¹⁵⁵

Detsembris 1933 paistis EVLi ja Ühinenud Põllumeeste riigivanema valimisteks sõlmitud poliitiline liit olevat kindel. Probleemid tekkisid EVLi juhtkonna sees valitsenud lahkarvamustes tulevase kandidaadi osas. Artur Sirk oli kindral Laidoneriga läbirääkimisi pidades lootnud, et juhtkonna koosolekutel suudab ta selles küsimuses oma autoriteedi maksma panna.¹⁵⁶ Kasekamp väidab, et keskjuhatus pidas Laidoneri riigivanemana liialt domineerivaks isiksuseks.¹⁵⁷

16. detsembril võeti keskjuhatus kongressi-eelsel peakoosolekul vastu otsus valida riigivanema kandidaadiks Larka. Artur Sirk oli juhatuses jäänud vähemusse. Ilmar Raamot kirjeldab, kuidas Artur Sirk soovis 16. detsembri õhtul kohtuda Johannes Zimmermanniga ning ütles talle, et 17. detsembri kongressil valitakse kindral Larka.¹⁵⁸ Vabadussõjalased olid oma kokkulepet murdnud. Peatselt teavitati ka Laidoneri, kellest Tomingase sõnul sai pärast seda vabadussõjalaste lepitamatu vaenlane.¹⁵⁹

17. detsembril toimus Estonia ooperimajas vabadussõjalaste liikumise ajaloo kõige mastapäsim kongress. Üle maa oli kohale tulnud 1019 mandaadiga saadikut, lisaks 350 külalist. Kongressi avas EVL ajutise juhatuses esimees Larka oma avakõnega. Kõnes rääkis Larka sellest, kuidas 1931. aasta vabadussõjalaste kongressil sai kindlaks määratud liikumise tegutsemissuund. Põhiseaduse nimel peetud võitlus oli olnud esimene suur edusamm ning sellist edu ei osanud keegi ennustada.

Järgnevalt kirjeldab Larka, kuidas erakonnamehed arvavad, et liikumise eesmärgiks olevat paarile mehele sooje kohti muretseda. Rahvahääletus oli umbusaldus Riigikogu ja valitsuse vastu.

¹⁵³ Tomingas, lk. 358–359.

¹⁵⁴ Raamot, lk. 313.

¹⁵⁵ *Ibid*, lk. 314.

¹⁵⁶ *Ibid*, lk. 330.

¹⁵⁷ Kasekamp, lk. 56.

¹⁵⁸ Raamot, lk. 325.

¹⁵⁹ Tomingas, lk. 261.

Põhiseaduse elluviimist ei saa jätta erakonnategelastele, sest sedamoodi oleks kogu senine tegevus olnud asjatu. Edasised põhjanevad küsimused ja kongressil vastuvõetud otsused on määrava tähtsusega.¹⁶⁰

Pärast kongressi juhatajaskonna valimist pidas advokaat Theodor Rõuk referaadi teemal „Uue põhiseaduse mõttest ja selle rakendamisest tegelikus elus“. Theodor Rõuk väljendas oma kõnes demagoogiliselt, kuidas erakonnad kasutasid senist põhiseadust enda võimu säilitamiseks ning oma tutvusringkonna soojadele kohtadele upitamiseks. Uus vabadussõjalaste põhiseadus pidavat lahendama senise Riigikogu domineerimise poliitilises protsessis ning andma rohkem võimu riigivanemale. Ministriumite arvu vähendataks viiele, millest ühte juhiks riigivanema kinnitatud peaminister.¹⁶¹

Järgmisena esines kongressil oma kõnega Artur Sirk.¹⁶² Järgnevalt võeti kongressil vastu Artur Sirki esitatud resolutsioonid¹⁶³, mida saab pidada EVLi poliitiliseks programmiks. Rein Marandi arvates oli pigem tegemist platvormiga tulevasteks valimisteks kui kindlasõnalise erakonna programmiga.¹⁶⁴ Oma jätkunud kõnes mainis Sirk veel, et kindral Larka on ainuvõimalikult sobilik kandidaat vabadussõjalaste jaoks, sest on „erakondlikkusest rikkumata“. Laidoneri kandidatuur laideti maha, sest nüüdsest olid ta juba üles seatud vabadussõjalaste „suurimate vastaste“ poolt. Kongress kiitis Larka kandidatuuri ühehäälselt heaks.¹⁶⁵

Järgmiste sammudena võeti vastu EVLi eelarve suuruses 32 000 krooni, mille sissetuleku moodustasid liikmemaksud ja väljamineku propagandakulud. Andres Larka valiti kolmeks aastaks EVL nõukogu ja keskjuhatuse esimeheks.¹⁶⁶ Samuti anti teada otsusest osaleda jaanuarikuus toimuvatel kohalike omavalitsuste valimistel.¹⁶⁷ Viimases kongressi etapis valiti keskjuhatuse, senise vahepeal tegutsenud ajutise juhatuse asemele. Keskjuhatusse valiti Artur Sirk, Aleksander Seimann, Theodor Rõuk, Eduard Kubbo, Oskar Luiga, Karl Podräsik, Johannes Holland, August Klaasman,

¹⁶⁰ *Dateerimata ettekanne Tallinna-Harju Prefektile*, ERA f. 949, n. 1, s. 98, lk. 74–74p.

¹⁶¹ *Dateerimata ettekanne Tallinna-Harju Prefektile*, ERA f. 949, n. 1, s. 98, lk. 74p–75p.

¹⁶² Lisa 2

¹⁶³ Lisa 3.

¹⁶⁴ Marandi, lk.352.

¹⁶⁵ *Dateerimata ettekanne Tallinna-Harju prefektile*, ERA f. 949, n. 1, s. 98, lk. 77p–78. Laidoneri valimiskampaaniaks oli moodustatud sellega tegelev komisjon, kuid alles 4. veebruari Ühinenud Põllumeeste kongressi otsusega tunnustati Laidoneri erakonna ametliku riigivanemakandidaadina.

¹⁶⁶ *Ibid*, lk. 78.

¹⁶⁷ Kasekamp, lk. 55.

Paul Telg, August Kook, Karl Jalakas ja Leonhard Laast-Laas.¹⁶⁸

EVLi VI kongressil pandi paika poliitilised sammud tulevasteks kuudeks. Kongressil võeti vastu poliitiline tegevuskava ning anti selge sõnum konkureerivatele poliitilistele jõududele, et kavatatakse varasemaga võrreldes aktiivselt sekkuda Eesti poliitikasse. Sellega alustati ettevalmistusi tulevasteks kohalike maa- ja linnaomavalitsuste valimisteks.

¹⁶⁸ *Määrus*, 1934, ERA f. 1, n. 7, s. 124, lk. 6.

2.3. Jaanuar 1934 – vabadussõjalaste osavõtt kohalike omavalitsuste valimistest

Vabadussõjalaste 1934. aasta esimeseks suuremaks poliitiliseks ettevõtmiseks sai osalemine kohalike omavalitsuste valimistel. Valimised toimusid esmalt 7.–8. jaanuaril vallavolikogudes ja nädal aega hiljem, 14.–15. jaanuaril, alevi- ja linnavolikogudes.¹⁶⁹ Kuigi toimus isikuvalimise põhimõte, osaleti kandideerimisel „kolmikutena“ ehk kolme kandidaadi blokiga, kelle poolt valijad hääletasid. See garanteeris mitmete vähem häält saanud inimese volikokku pääsemise.¹⁷⁰ Kohalike omavalituste ja ka tulevaste Riigikogu valimiste tarbeks asutati „Eesti Vabadussõjalaste Rahvaliikumise kandidaatide“ kolmikud, mis oli registreeritud EVList eraldiseisva ühingu Eesti Vabadussõjalaste Rahvaliikumise poolt. Selle asutajateks olid EVLi liikmed Rütman, Enkelberg ja Kook.¹⁷¹

Esialgul toimusid valimised maapiirkondades, kus vabadussõjalaste toetus oli kesine. Keskmine toetusprotsent vabadussõjalastele vallavolikogu valimistel oli Mati Grafi sõnul 8,9%.¹⁷² Mati Graf toetub 1934. aasta 10. veebruaril Päevalehes ilmunud artiklile, millel põhinevad tema raamatus toodud arvud omavalitsuste valimiste kohta. Rein Marandi mainib vallavolikogudes saadud häälte hulgaks 10,7%.¹⁷³ Olaf Kuuli sõnul olid vabadussõjalased esindatud umbes pooltes valdades ning enamus sealsetest häältest läks agraarparteidele: Ühinenud Põllumeestele ja Põllumeestekogudele.¹⁷⁴ Kõige enam häält kogusid vabadussõjalased Tartumaal (4201 häält), Virumaal (3628), Viljandimaal (3622), Võrumaal (3435) ja Järvamaal (3287). Muudes maakondades jäi saadud häälte arv alla kolme tuhande.¹⁷⁵

Valimistel keskenduti peamiselt linnavolikogude valimistele, eelkõige Tallinnas ja Tartus. Vallavolikogude valimistele pöörati vähem tähelepanu. Linnavolikogude valimistele keskenduti eesmärgiga näidata rahvale oma tahet poliitikas osaleda. Teiseks eesmärgiks oli saada ametikohad volikogudes, mis takistaks riigivõimudel liikumist sulgeda.

Põhilist edu saavutasid vabadussõjalased aga linnades, kus oli liikumise suurem ja põhilisim toetajaskond. Mati Grafi sõnul saadi linnades keskmiselt 37,6% häältest. Kõrgeimad tulemused olid

¹⁶⁹ Marandi, lk. 366; Graf, lk. 278.

¹⁷⁰ Marandi, lk. 370.

¹⁷¹ *Poliitilise Politsei ülekuulamisprotokoll*, 17.03.1934, ERA f. 1. n. 7, s. 75, lk. 33.

¹⁷² Graf, lk. 278.

¹⁷³ Marandi, lk. 366.

¹⁷⁴ Kuuli, lk. 117.

¹⁷⁵ Kuuli, lk. 118. Vallavolikogu valimiste tulemuste tabel.

Tallinnas 46,1%, Tartus 43,0%, Narvas 36,3%, Viljandis 35,8%, Pärnus 27,8% ja viimasena Valgas 27,6%.¹⁷⁶ Rein Marandi on Olaf Kuuli andmetele toetudes arvutanud keskmiseks toetuseks vabadussõjalastele 41,2%. Kõrgeimad toetusprotsendid saadi Tallinnas 48,6%, Tartus 47,8%, Narvas 43,8% ja Viljandis 38,6%.¹⁷⁷ Alevikes oli vabadussõjalaste toetus 20 protsendi ringis.¹⁷⁸

Tallinnas saavutasid vabadussõjalased linnavolikogus absoluutse enamuse, saades 87 kohast 47.¹⁷⁹ Mujal linnades ei suutnud vabadussõjalased enamust saavutada. Marandi andmeil saadi Tartus 32 kohta 65-st, Narvas 19 kohta 40st. Kõige suuremate rühmadena väiksemates linnades: Viljandis, Rakveres, Võrus ja Tapal.¹⁸⁰ Vabadussõjalaste häälkandja Võitluse valimistejärgse päeva numbris tuuakse teistsuguseid andmeid – Tallinna arv klapi 46–47 kohta 87-st, Tartu puhul räägitakse absoluutse enamuse saavutamisest 31 kohta 61-st ning Narvas saadi pool volikogu 38 kohast.¹⁸¹

Vabadussõjalased ei saavutanud oma edu tühja koha pealt, vaid viisid läbi aktiivset valimiskampaaniat. Tallinna osakonnas tehti kihutustööd valimiste jaoks kõnekoosolekutega.¹⁸² Vabadussõjalaste lubadused valimisteks oli kõrgema ametnikkonna ja nõunike arvu kärpimine, omavalitsuse eelarve tasakaalus hoidmine, töötuse vähendamine ning poliitilise korrupsiooniga võitlemine.¹⁸³

Karl Podrätiku 4. jaanuaril Narvas peetud kõne on hea näide vabadussõjalaste kõnekoosolekutel kasutatud retoorikast, milles juba neile omase populistliku traditsiooniga vastandatakse vabadussõjalaste liikumist erakondadele. Samas on näitena toodud kõne sarnane tavapärasele valimiseelsele propagandale, kus lubatakse riiki või kohalikku omavalitsust paremas suunas arendada. Samuti ei puudu sealt eelneva juhtkonna vigade väljatoomine.¹⁸⁴

Kõnekoosolekud polnud aga vabadussõjalaste kõige efektiivsem propagandatööriist. Tallinna osakonnas panustati läbi majaomanike ning tööliste sektsiooni kaudu toimuvale kihutustööle. Vilja kandis see Tallinna tööliste seas. Kohalikes töölistekomiteedes hakkas toetus kanduma sotsialistidelt üle vabadussõjalastele.¹⁸⁵ Tallinna ja Tartu töölistekomiteed läksid jaanuari lõpuks vabadussõjalaste

¹⁷⁶ Graf, lk. 278.

¹⁷⁷ Marandi, lk. 367.

¹⁷⁸ *Ibid*, lk. 366.

¹⁷⁹ Graf, lk. 278; Võitlus nr. 7, 16. jaanuar 1934, lk. 2.

¹⁸⁰ Marandi, lk. 366.

¹⁸¹ Võitlus nr. 7, 16. jaanuar 1934, lk. 2.

¹⁸² *Ettekanne Poliitilise politsei Komissarile Tallinnas*, 15.01.1934, ERA f. 949, n. 1, s. 98, lk. 95.

¹⁸³ Kasekamp, lk. 56.

¹⁸⁴ *Ettekanne 2. jaoskonna politseikomissarile Narvas*, 05.01.1934, ERA f. 1, n. 7, s. 75, lk. 331–332.

¹⁸⁵ *Ettekanne Poliitilise politsei Komissarile Tallinnas*, 05.01.1934, ERA, f. 949, n. 1, s. 98, lk. 95p.

poolehoidjate kontrolli alla.¹⁸⁶

Vallavolikogudes jäi vabadussõjalaste mõju väheseks. Ilmar Raamoti sõnul jäi Ühinenud Põllumeeste ja Põllumeestekogude oma senine domineerivat positsioon vallavolikogudes püsima. Peamiselt võideti linnades hääli sotsialistidelt.¹⁸⁷

22. jaanuaril otsustasid vabadussõjalased loobuda koostööst vanade erakondadega. Kohalikes omavalitsustes loobuti erakondadega koaleerumast. Näiteks Tallinnas, kus vabadussõjalased omasid volikogus enamust, ei suudetud kuni 12. märtsi riigipöördeni volikogu juhatust moodustada. Ainult Tartu linnas suutsid vabadussõjalased viia kohaliku osakonnajuhatuse liikme Hans Ainsoni linnapeakandidatuuri läbi.¹⁸⁸

Kerkib küsimus, kas vabadussõjalaste loobumine teiste poliitiliste erakondadega koaleerumast, oli ebademokraatlik samm, mis viitab autoritaarsusele? Ühest küljest koostöö välistamine seda on, sest koostöö erinevate poliitiliste jõudude vahel demokraatlikult valitud instantsides on üheks demokraatliku poliitilise toimetehhanismi aluseks. Teisalt võib selle näha vabadussõjalaste kompomissitult poliitilist taktikat, millega loodeti volikogudes, kus oldi enamuses, kindlustada oma võim, et viia ellu oma soovitud poliitilisi muudatusi kohalikul tasandil. Kindlasti oli üheks põhjuseks paljude volikogudesse valitud vabadussõjalaste varasema administratiivkogemuse puudumine. Lisaks said vabadussõjalased volikogus vähemuses olles asuda opositsiooni rolli.

Kohalike omavalitsuste valimised näitasid, et vabadussõjalased soovisid võimu saavutada demokraatlikul teel. Jaanuarikuus toimunud valimised olid nende esimene proovikivi poliitilises konkurentsis vanade erakondadega. Protestiparteina olid nad suutnud paljudelt rahulolematutelt inimestelt meelitada hääli. Tulevastel kuudel jätkas EVL oma „võitlust“ riigivanema ja Riigikogu valimistel.

¹⁸⁶ Marandi, lk. 370.

¹⁸⁷ Raamot, lk. 331–332.

¹⁸⁸ *Ibid*, lk. 56–57.

2.4. Jaanuar–veebruar 1934 – Eesti Vabadussõjalaste Liikumise ja opositsiooni konkurents teravneb

Pärast kohalike omavalitsuste valimisi jätkasid vabadussõjalased poliitilist konkurentsi teiste Eesti poliitiliste jõududega. 24. jaanuaril toimunud uue põhiseaduse jõustumine oli liikumise suur pidupäev. Põhjalikult kajastati seda ka vabadussõjalaste häälekandjas Võitlus.¹⁸⁹ Peomeeleolu vaibudes asusid vabadussõjalased valmistuma tulevasteks riigivanema ja Riigikogu valmisteks.

2. veebruaril kuulutas valimiste eest vastutav komisjon välja riigivanema ja VI Riigikogu valimised, mis pidid toimuma vastavalt 22.–23. aprillil ning 29.–30. aprillil.¹⁹⁰ Kandidaate valimisteks sai esitada 23. ja 25. veebruaril ning 25., 26. ja 27. veebruaril.¹⁹¹ Artur Sirk määrati keskjuhatuse poolt EVLi valimisaegseks aktsioonijuhiks, millest anti 2. veebruari ringkirjaga kõigile EVLi osakondadele teada.¹⁹²

Teiseks huvipakkuvaks Võitluse ajaleheartikliks oli 1. veebruari kaanelugu, kus kirjeldatakse, kuidas sotsialistide üks juhtfiguure Nigol Andresen pidas noorsotsialistide koosolekul kõne, milles ähvardas, et vabadussõjalaste liikumist ootab sulgemine. Seejärel vanad poliitilised erakonnad jaotaksid kõik omavalitsuste ja Riigikogu saadikukohad omavahel. Artikli autor spekuleerib, et sotsialistid ja teiste erakondade riigivanemakandidaadid on omavahel salajase kokkuleppe sõlminud.¹⁹³

Oma mälestustes Hjalmar Mäe kirjeldab, kuidas mõned päevad pärast informatsioonikursusi külastas Narva maanteel teda Poliitilise Politsei ametnik, kes tõi kaasa salajasest informatsioonilehe fotokoopiast välja lõigatud tükikese. Lisaks mainis ametnik, et Poliitiline politsei on saanud käsu koguda vabadussõjalaste kohta kompromiteerivat materjali. Nädal aega hiljem sai Tallinna osakonna liige kapten Klaasmann veelgi kindlamaid andmeid. Artur Sirk jäi äraootavale seisukohale: tulgu, mis tuleb, kuid tema jäävat lootma rahva enamuse tahtele.¹⁹⁴

Tekib küsimus, kas vabadussõjalaste vastased asusid juba veebruarikuus planeerima

¹⁸⁹ *Vabadussõjalaste suur rongkäik ja vabaõhuaktus uue põhiseaduse austamiseks*. Võitlus nr. 12, 27. jaanuar 1934, lk.

1

¹⁹⁰ Kasekamp, lk. 57.

¹⁹¹ Marandi, lk. 376.

¹⁹² *Aktsioonijuht*, 1934, ERA f. 1, n. 7, s. 124, lk. 80.

¹⁹³ *Sotsialistide kokkulepe erakonna riigivanema kandidaatide J. Laidoneri ja K. Pätsuga? Sotsid loodavad nende abil likvideerida vabadussõjalaste rahvalikumisi*. Võitlus nr. 14, 1. veebruar 1934, lk. 1.

¹⁹⁴ Hjalmar Mäe, *Kuidas kõik teostus*, lk. 98.

vabadussõjalaste liikumise sulgemist. Kindlad tõendid puuduvad, kuid selline kaudne viide võimaldab oletada, et valmistuti ette võimaluseks, et tulevased valimised ei pruugi olla vabadussõjalaste suure toetuse tõttu nende jaoks edukad. Sel puhul astuti preventatiivseid samme, millele annavad alust Võitluse artikkel ja Hjalmar Mäe mälestused.

Kuigi õhus oli Eesti Vabadussõjalaste Liidu sulgemine, valmistati osakonnajuhte ette valimiskampania kihutuskoosolekute pidamiseks 9. ja 10. veebruaril peetud informatsioonikursusel. Kohale oli kogunenud 200 inimest. Artu Sirk avas oma kõnega kursused, kus toonitas, et kohal viibivatele inimestele hakatakse andma juhtnööre tulevasteks riigivanema ja Riigikogu valimisteks.¹⁹⁵

Kursustel esines reservkapten Klassmann EVLi organisatsiooni ülesehitust ja sidet kirjeldava referaadiga.¹⁹⁶ Artur Sirk esines kahe referaadiga juhtide rollist organisatsiooni aktiveerimisel ning valimiskampania näidiskõnega.¹⁹⁷ Hjalmar Mäe kirjeldas propagandavõtete valimiskampania ajal ja kõnekoosolekute pidamist.¹⁹⁸

Samuti esines advokaat Paul Telg referaadiga teemal „Kutsekonnad“. Oma referaadis kirjeldab Telg, kuidas Eesti rahvas tuleks kutsekodade kaudu ühendada ühiseks rahvuslikuks perekaks. See omakorda aitab rahval koonduda valitsusvõimu taha. Eeskujuks sellisele süsteemile toob Telg välja EVLi enda kutsealade järgi loodud seksioonid.¹⁹⁹

Kutsekodade loomise idee on inspireeritud Itaalia fašistide totalitaristliku – rahvast, riiki ja majandust siduva ja kõikehõlmava – riigi ideest.²⁰⁰ Korporatistliku majandusteooria ideede omaks võtmine näitab toonase fašistliku Itaalia eeskuju osade vabadussõjalaste liikmete seas. Kui vabadussõjalastel oleks õnnestunud pääseda võimu juurde, siis ei saa välistada, et oleks üritatud korporatistlikku majanduspoliitikat rakendada. Teisalt poleks parlamentarismi tingimustes kindlalt saanud sellist poliitikat ellu viia. Juhul, kui EVL poleks Riigikogu valimistel saavutanud piisavat enamust Riigikogus, oleks arvatavasti korporatistliku majanduspoliitika kava teiste erakondade poolt maha hääletatud.

Pärast riigivanema ja Riigikogu valimistele kandidaatide esiatmise lõppu hakkas erakondade valimiskampania. Kohalike osakondade liikmeid kutsuti üles aktiivselt tegema teavitustööd Larka

¹⁹⁵ *Ettekanne Poliitilise politsei komissarile Tallinnas*, 11.02.1934, ERA f. 1, n. 7, s. 75, lk. 10

¹⁹⁶ *Ibid*, lk. 10–10p.

¹⁹⁷ *Ettekanne Poliitilise politsei komissarile Tallinnas*, 11.02.1934, ERA f. 1, n. 7, s. 75, lk. 10p-11 ja lk. 13–14.

¹⁹⁸ *Ibid*, lk. 11–12.

¹⁹⁹ *Ibid*, lk. 12–12p.

²⁰⁰ Stanley G. Payne, *A History of Fascism, 1914–1945*, lk. 121.

kasuks, lõpliku eesmärgiga panna neid andma allkirju Larka kandidatuuri ülesseadmiseks.²⁰¹ Riigivanemakandidaadi üles-seadmiseks vajaliku arvu, 10 000 allkirja, sooviti koguda kindlakavalise kõnekoosolekute kampaaniaga üle maa. Keskjuhatuse poolt määrati maakondadesse kõnelejateks Artur Sirk, Paul Telg ja Hjalmar Mäe.²⁰² Rein Marandi sõnul ei õnnestunud kohalike osakondade isikuid kõnekoosolekutele edukalt kaasata.²⁰³

Teiseks võtteks, peale kõnekoosolekute pidamise üle maa, oli brošüüride ja lendlehtede levitamine. Iga liiget kutsuti üles levitama „valimisreklaami“ oma suguvõsa ja tutvusringkonna seas.²⁰⁴ Valimispropagandaks olid EVL juhtide pildid, kindral Larka postkaardid ning tema elulugu tutvustav brošüür ning lisaks soovitati käest kätte jagada Võitluse numbraid. Samuti kutsuti üles annetama valimiskampania tarvis.²⁰⁵

Kohalikest annetustest kaeti osa valimiskampaniast, kuid suuretevõtjad soovisid vabadussõjalasi toetades saada neilt tulevikus vastu teeneid. Arumäe sõnul kirjutas Laamann oma päevikus, kuidas vabadussõjalased olid saanud 5 000 krooni suuruses annetusi Saksa kapitaliga suurfirmadelt Luther, Rotermann ja Kreenholm.²⁰⁶ Samuti nendib Hjalmar Mäe salaja 5 000 krooni saamist annetustena varem mainitud Carl Ernst August Rotermannilt ja Joakim Puhkilt.²⁰⁷

Lisaks käis vihane kampaania erinevate kandidaatide vahel ajakirjanduses. Heaks selleks kasutatud võtteks on Hjalmar Mäe Võitluses ilmutatud artikkel Johan Laidoneri „majandusliku rahapidamise“ kohta.²⁰⁸ Ilmar Raamoti sõnul arvustati selles artiklis Johan Laidoneri majanduslikke ebaõnnestumisi ja võlgade kustutamist.²⁰⁹ Hjalmar Mäe oma mälestustes mainib, et Konstantin Pätsi kohta oli samamoodi hangitud materjale, kuid neid ei jõutud 12. märtsi riigipöörde tõttu avaldada.²¹⁰

Vabadussõjalaste vastased ründasid kindral Larkat, seades küsimuse alla tema tervisliku seisundi ja sõjaväelise aukraadi. 1933. aasta sõjaväe meditsiinilise komisjoni otsusega kuulutati Larka täistöövõimeliseks. Teiseks küsimuseks oli segane Vabadussõja-aegne Larka ülendamine

²⁰¹ *Ettekanne Poliitilise politsei komissarile Tallinnas*, 19.02.1934, ERA f. 949, n. 1, s. 98, lk. 102p.

²⁰² *Ibid*, lk. 102.

²⁰³ Marandi, lk. 392.

²⁰⁴ *Ettekanne Poliitilise politsei komissarile Tallinnas*, 19.02.1934, ERA f. 949, n. 1, s. 98, lk. 102p.

²⁰⁵ *EVL Keskjuhatuse informatsioonileht nr. 1*, 29.01.1934, ERA f. 949, n. 1, s. 95, lk. 55–56.

²⁰⁶ Arumäe, lk. 32.

²⁰⁷ Mäe, lk. 107.

²⁰⁸ *J. Laidoner tulundustegelasena*, Võitlus nr 23, 22. veebruar, lk. 1–2.

²⁰⁹ Raamot, lk. 389.

²¹⁰ Mäe, lk. 100.

kolonelleitnandist kindralmajoriks toonase Ajutise Valitsuse poolt.²¹¹

Riigivanemakandidaatide toetuseks algas allkirjade kogumine 5. märtsil ning oleks pidanud kestma 21. märtsini.²¹² Vabadussõjalaste juhtkond otsustas Andres Larkale teha kingituse 5. märtsil, mille nimel oli juba varem organiseeritud 10 000 allkirja kogumine, mis saadi täis ühe päevaga.²¹³

²¹¹ Kasekamp, lk. 60.

²¹² Graf, lk. 331.

²¹³ Marandi, lk. 393.

2.5. Märts 1934 – Eesti Vabadussõjalaste Liidu viimased legaalsed päevad

Märtsikuu alguses kestis vabadussõjalaste valimiskampaania edasi – peeti aktiivselt kõnekoosolekuid ja tehti muud sorti kihutustööd rahvas seas. Teisalt oli EVLi keskjuhatusele saabunud juba veebruarikuus hulganisti teateid võimalikust EVLi sulgemisest. Jätkati oma tegevust, kuid oldi ootel võimalikuks reaktsiooniks valitsuse poolt.

Lisaks kaudsetele märkidele võimaliku sulgemise kohta, oli sellele mitmed otsesed viiteid. Esimene oli Konstantin Pätsi ähvardav kõne veebruarikuu Põllumeeste Kogude kongressil, kus ta ütles: „*Võite olla kindlad, et nii kaua, kui mina seisan riigi eesotsas, ei lase ma ühelgi käärimisel minna nõnda kaugemale, et see võiks saada hädaohtlikuks riigile*“.²¹⁴ Teiseks olid preventiivsed sammud seadusandluse näol. 27. veebruaril võeti Pätsi dekreediga Riigikogu poolt vastu seadus, mis keelas kaitseväeteenistuse isikutel osaleda poliitilistes organisatsioonides. Teise kahe seadueelnõuna, mis riigivanem ja Vabariigi Valitsus Riigikogule esitasid olid: 1) Uue Nuhtlusseaduse täiendamine, millega muudeti karistatavaks poliitilised ähvardused ja väljapressimised, 2) riigiteenijate vallandamise lihtsustamine lihtsa administratiivotsusega. Jõustusid need seaduseelnõud pärast 12. märtsi kaitseisukorra kehtestamist.²¹⁵

Viimasel nädalal, enne sulgemist, tähistasid vabadussõjalased pidulike kõnekoosolekutega Andres Larka 55. juubelit. Valga ja Tõrva kandis toimusid pea igas punktis esinemised, kus peakõnelejateks olid Hjalmar Mäe, Johannes Kreek ning Karl Grau ja mitmed kohalikud tegelased. Kõnede sisuks oli vabadussõjalaste tüüpiline erakonnavastane demagoogia.²¹⁶

Vabadussõjalaste äraootav käitumine hakkas muutuma, kui 8. märtsil saatis EVLi keskjuhatuse üle maa laiali ringkirja, kus hoiatas võimaliku sulgemise kohta.²¹⁷ Samuti edastati keskjuhatusele telefonitsi Pärnusse ja Narvasse hoiatusi võimaliku sulgemise kohta. Marandi toob välja ka telefonitsi suulise hoiatuse edastamise Tallinnast Tartusse ja Narvast Jõhvi.²¹⁸ Mitmed kohapealsed juhid asusid kirjavahetust hävitama ja lipuvara peitma, nagu tehti näiteks Pärnus, Järvamaal ning Narvas.²¹⁹

²¹⁴ Varrak, *Estonia: Crisis and 'Pre-Emptive' Authoritarianism*, lk. 122; Marandi, lk. 409.

²¹⁵ Marandi, lk. 410.

²¹⁶ *Raport Poliitilise politsei komissarile Tartus*, 02.03.1934, ERA f. 1, n. 7, s. 75, lk. 356–356p.

²¹⁷ Lisa 3.

²¹⁸ *Virumaa ja Pärnumaa maakonna osakondade kirjeldused*, 1934, ERA f. 1, n. 7, s. 124, lk. 158–160 ja 267; Marandi, lk. 413.

²¹⁹ *Järvamaa, Virumaa ja Pärnumaa maakonna osakondade tegevuse kirjeldused*, 1934, ERA f. 1, n. 7, s. 124, lk. 152,

Viimastel päevadel, enne lõplikku sulgemist, toimus veel EVLi aktiivne valimiskampania. Ühed viimased kõnekoosolekud toimusid 10. märtsil Tormas ning 11. märtsil Tõrvas, Irboskas ja Ahjal.²²⁰ Hjalmar Mäe propagandaosakonna juhina andis soovitusel kõigil kõnelejalatel 11. märtsil, kohe pärast koosoleku lõppu, sõita Tallinnasse. Samuti mainis ta 11. märtsi Märjamaa kõnekoosolekul, et vabadussõjalasi ähvardab oht ning jätkatakse võitlust ka siis, kui neid lähematel päevadel kurjategijana vangi pannakse.²²¹

12. märtsil toimuski Pätsi-Laidoneri kavandatud võimuhaaramine. Samal päeval kell pool kuus kogunes Vabariigi Valitsuse erakorraline istung, kus anti valitsuse liikmetele teada kaitseväe kehtestamisest. Kolm laksemoonaga varustatud kompaniid marssisid kesklinna. Kaitseväge Ühendatud Õppeasutuste aspirandid võtsid kontrolli alla südalinna ja Toompea. Ülejäänud osa saadeti ümber piirama Narva maanteel ja Mere puiesteel asuvaid EVLi ja selle Tallinna osakonna kontoreid. Poliitilise politsei ametnikud arreteerisid kohalviibijad ja otsisid majad läbi. Mujal Eestis toimusid vahistamised Poliitilise politsei ja Kaitseväe üksuste poolt.²²² Üle maa vahistati umbes viissada inimest, kellest 425 varsti ka vabastati. Suletati 400 tegutsevat EVLi osakonda.²²³

Arvatavateks riigipöördesse pühendatud isikuteks olid kindral Johan Laidoner, kohusetäitja riigivanema ametis Konstantin Päts, valitsuse liikmed kohtu- ja siseminister Johan Müller ja kaiseminister Paul Lill, poliitilise politsei ülem Johannes Sooman ning kaitseväge staabiülem Nikolai Reek.²²⁴

Konstantin Päts jätkas riigivanema ametis ja Johan Laidoner määrati riigi ülemjuhatajaks ja sisekaitse ülemaks.²²⁵ 15. märtsil esines Päts Riigikogus kõnega, kus ta põhjendas oma samme sellega, et vabadussõjalased olevat rahva üleskihutanud ja massipsühhoosi viinud ning ei suuda enam ise riigis toimuva eest vastutada.²²⁶

Riigipöörjate tegevus on õiguslikust vaatepunktist väga kaheldav. Mitmed poliitilised sammud vabadussõjalaste vastu ning eriolukorra välja kuulutamine riigis läksid vastuollu kehtivate seadustega. 12. märtsi sundmäärusega keelustati poliitilised koosolekud üle riigi. Riigivanema 19. 160 ja 247.

²²⁰ *Kohalike komissaride ettekanded Tartu-Valga prefektile*, 10.03–12.03.1934, ERA f. 1, n. 7, s. 75, lk. 377, 408, 411 ja 427.

²²¹ Marandi, lk. 414.

²²² Ago Pajur, *Autoritaarne Eesti*, Eesti ajalugu VI, lk. 92.

²²³ Marandi, lk. 425.

²²⁴ Ago Pajur, *Autoritaarne Eesti*, Eesti ajalugu VI, lk. 92.

²²⁵ Varrak, lk. 122; Ago Pajur, *Autoritaarne Eesti*, Eesti ajalugu VI, lk. 92.

²²⁶ Ago Pajur, *Autoritaarne Eesti*, Eesti ajalugu VI, lk. 93.

märtsi 1934 dekreediga lükati edasi riigivanema ja VI Riigikogu valimised kuni kaitseseisukorra lõpuni. Poliitiliste erakondade tegevus keelustati alles 22. septembri Laidoneri sundmäärusega.²²⁷

Ilmar Raamoti mälestusteraamatus on ära toodud tema vestlus toonase kohtu- ja siseministri Johan Mülleriga (seal Juhan Müller). Müller väitis, et Päts ja Laidoner otsustasid võimu haaramise plaani käiku lasta samal päeval, tuginedes August Reilt saadud infole. Lisaks mainis ta, et Poliitilisel Politseil puudusid andmed väidetava võimuhaaramise katse kohta.²²⁸ Sama on kinnitanud ka Raamoti endised kohtusüsteemis töötanud perekonnatuttavad, kes väitsid, et neil puudus teave selle kohta, kas vabadussõjalased tahtsid korraldada riigipööret.²²⁹

Miks viidi läbi 12. märtsi riigipööre? Millal leppisid Päts ja Laidoner selles omavahel kokku? Põhjuseid on mitmeid. Riigipöörde kohta saadi infot sotsialistide vahendusel. Sotsialistid olid vabadussõjalaste suurimad vastased ja kiitsid riigipöörde heaks. Kaudsed tõendid viitavad sellele, et EVLile löögi andmiseks valmistuti juba vähemalt veebruarist alates, kui saadi Poliitilise Politsei ametnike käest infot nimekirjade koostamise kohta. Kahjuks puuduvad tõendid sellest, millal Päts ja Laidoner otsustasid kokku leppida otsustava sammu astumiseks.

²²⁷ Peeter Kenkmann, *Kas 1933. aasta põhiseadus lubas autoritaarset valitsemist*, lk. 45–47.

²²⁸ Raamot, lk. 402–408.

²²⁹ *Ibid*, lk. 408–409.

2.6. Eesti Vabadussõjalaste Liikumise võrdlus Soome ja Lätiga

Vabadussõjalaste liikumine polnud üle-Euroopalises perspektiivis unikaalne. Mitmetes Euroopa riikides tekkisid 1920.–1930. suurema ja väiksema mõjuga paremäärmuslikud liikumised. Esimeseks ja ühe ainukesena võimule pääsenud fašistlikuks parteiks oli Itaalias 1921. aasta novembris asutatud *Partito Nazionale Fascista*.²³⁰ Kuigi fašistlikul liikumisel oli proto-fašistlikke eellasi juba I maailmasõja eelsest ajast, saab Itaalia fašistlikku parteid pidada arhetüüpseks liikumiseks, mille edu oli eeskujuks teiste maade sarnastele liikumistele. Teiseks suureks eeskujuks said Saksa natsionaalsotsialistid, eelkõige pärast nende võimuletulekut 1933. aastal.

Euroopas tekkinud fašistlikke liikumiste eripärad on muutnud keeruliseks ühise ühendava teooria või definitsiooni välja töötamiseks.²³¹ Adolf Hitleri juhitud NSDAPi ja Mussolini PNF-i on aastakümnete jooksul fašistlikke liikumistest kõige enam uuritud. Ida-Euroopa liikumiste uurimist takistas nende riikide jäämine raudse eesriide taha. Alles pärast Ida-Euroopa riikide taasiseseisvumist sai võimalikuks nende vabades tingimustes uurimine, kuid siiani on seda tehtud vähe. Teiseks segavaks teguriks on keelebarjäär, mis takistab läänepoolsetel uurijatel algallikate juurde minna.

Võrdluse aluseks on võetud Roger Griffini üldfašismi mudel.²³² Üldfašismi mudel võimaldab analüüsida erinevate liikumiste tunnuseid ja selle alusel neid võrrelda. Griffin defineerib fašismi järgnevalt: *Fašism on erinevate ideoloogiliste tunnuste koosmõjul müütilisele rahvuse taassünnile rõhuv populistlik paremäärmusluse vorm*.²³³ Lähtuvalt definitsioonist toob Griffin välja oma fašismi tunnused: liberalismivastane, konservatismivastane, karismaatilise poliitika eelistamine, ratsionalismivastane, fašistlik „sotsialism“, seos totalitarismiga, fašistlike liikumiste ühiskondliku toetuse heterogeensus, rassism, fašistlik internatsionaalsus, fašistlike liikumiste eklektilisus.²³⁴

Vabadussõjalastele kõige enam mõju avaldanud liikumiseks ja eeskujuks olid Soome lapualased. Mitmed Lapua liikmed olid Vabadussõjast vabatahtlikuna osa võtnud ja omasid sidemeid eestlastest veteranidega. Teine liikumine, mida võrdluseks tuua on Läti *Pērkonkrusts*. Eesti, Soome ja Läti liikumiste kõrvutamine on kasulik nende maade sarnase ajaloo tõttu. Võrdlev lähenemine võimaldab tuua välja liikumiste sarnasusi ja erinevusi.

²³⁰ Payne, lk. 102.

²³¹ *Comparative Fascist Studies: New Perspectives*, toimetaja Constantin Iordachi, lk. 2.

²³² *Fascism*, toimetaja Roger Griffin, lk. 1–12.

²³³ Griffin, lk. 4.

²³⁴ *Ibid*, lk. 8.

Järgnevas tabelis on toodud võrdlus EVLi, Lapua liikumise²³⁵ ja *Pērkonkrustsi*²³⁶ vahel Roger Griffini üldfašismi mudeli alusel.

Tunnus	EVL	Lapua liikumine	<i>Pērkonkrusts</i>
Liberalismivastastus	Kattuvus osaline – vastandamine „vanadele“ erakondadele	Kattuvus olemas – liikumine läks aja jooksul vastuollu õigusriigi ja Soome parlamendiga	Kattuvus olemas - parlamentarismivastane
Konservatismivastastus	Kattuvus puudub – toetati konservatiivseid väärtuseid, marksismivastased	Kattuvus puudub – tehti koostööd Soome konservatiivse eliidiga	Kattuvus olemas – liikumise põhiline liikmeskond koosnes noortemast põlvkonnast, kes vastandas end <i>status quo</i> 'le
Karismaatilise poliitika eelistamine	Kattuvus osaline – kollektiivne juhtimine, demokraatlik ülesehitus ning isikukultusega juhtfiguuri puudumine	Kattuvus osaline – liikumise hilisemal perioodil viidi läbi vasakpoolsete „küüditamisi“, vastuolu parlamentarismiga	Kattuvus olemas – liikmed pidasid end Läti sõduriteks, paramilitaarne ülesehitus, kindel juhtfiguur
Ratsionalismivastastus	Kattuvus osaline - „Vabadussõja vaimu“ elus hoidmine	Kattuvus puudub – eesmärgiks polnud Soome ühiskonna ümberkujundamine rahvusliku müüdi alusel	Kattuvus olemas - nii nimetatud võitlus lätlaste Läti eest
Fašistlik sotsialism	Kattuvus puudub –	Kattuvus puudub –	Kattuvus olemas –

²³⁵ Lauri Karvonen, *From White to Blue-and-Black: Finnish Fascism in the Inter-War Era*, *Commentationes Scientiarum Socialium* 36, lk. 14–29; William J. Strover, *Finnish Military Politics between Two World Wars*, *Journal of Contemporary History*; Alan Siaroff, *Democratic Breakdown and Democratic Stability: A Comparison of Interwar Estonia and Finland*, *Canadian Journal of Political Science*; Andrus Kasekamp, *The Radical Right in Interwar Estonia*, lk. 140–153.

²³⁶ *Fascism*, toimetaja Roger Griffin, lk. 217; Andrus Kasekamp, *The Radical Right in Interwar Estonia*, lk. 140–153.

	liikumise eesmärgiks polnud ühiskonda radikaalselt ümber korraldada	eesmärgiks polnud ühiskonna radikaalne ümberkorraldamine	soov luua ühtne rahvusriik korporatistlike ideede alusel
Seos totalitarismiga	Kattuvus osaline – sooviti tegutseda demokraatia ja õigusriigi piires, juhtkonna seas pooldati korporatistlike ideid	Kattuvus puudub – kuigi satuti vastuollu riigivõimuga, ei soovitud ühiskonnas uut korda juurutada	Kattuvus olemas – soov korraldada ühiskond ümber radikaalsel viisil, vajadusel ebasobivaid ühiskonnagruppe likvideerides
Ühiskondliku toetuse heterogeensus	Kattuvus olemas – ühiskondlik toetus linnaelanike kui ka vähemal määral maaelanike seas	Kattuvus puudub – toetus Soome ühiskonna konservatiivselt osalt	Kattuvus puudub – liikumise ühiskondlik mõju oli marginaalne
Rassism	Kattuvus osaline – baltisaksa rahvusvähemuse vastane retoorika	Kattuvus puudub – rahvusvähemustesse ei suhtunud taunivalt	Kattuvus olemas – soov likvideerida ühiskonnast baltisakslaste, juutide, poolakate ja venelaste rahvusvähemused
Fašistlik internatsionaalsus	Kattuvus olemas – mõjutusi Lapua liikumiselt kui ka natsionaalsotsialistidelt ning Itaalia fašistidelt	Kattuvus osaline - marksismivastasus	Kattuvus olemas – mõjutused Itaalia fašistidelt ning sidemed muude Euroopa sarnaste liikumistega, näiteks Rumeenias
Fašistlike liikumiste eklektilisus	Kattuvus olemas – marksismi- ja liberalismivastasus	Kattuvus olemas – võitlus Soome rahvuse eest	Kattuvus olemas – võitlus „lätlaste Läti“

Griffini mudeli järgi on ehtfašistlik liikumine Läti *Pērkonkrusts*. Kattuvus on üheksa tunnuse osas.

Vabadussõjalastel on täielik kattuvus kolme tunnusega ja osaline kattuvus viie tunnusega. Lapua liikumine on kolmest võrreldavast kõige vähem mõjutatud fašismist. Täielik või osaline kattuvus on vaid nelja tunnusega.

Eesti Vabadussõjalaste Liikumisel oli mitmeid ühiseid jooni toonaste ehtfašistlike liikumistega. Sellegipoolest oli tegemist pigem konservatiivsusesse kalduva parempoolse liikumisega. Griffini mudeli alusel ei saa väita, et vabadussõjalaste näol oleks olnud tegemist autoritaarse või fašistliku ideoloogiat kandva liikumisega.

Kokkuvõte

Vabadussõja veteranide huvisid ühendavast organisatsioonist kasvas välja mõjuvõimas kümneid tuhandeid liikmeid hõlmanud erakond, mis mängis 1932.–1934. aastani Eesti poliitikas märkimisväärset rolli ja neid süüdistati, nii vasakult kui ka paremalt Eesti ühiskonnas ebastabiilsuse ning vaenuõhkkonna põhjustamises. Paraku ei saa sellega üks-üheselt nõustuda. Ühelt poolt aitasid vabadussõjalased sellele kaasa, kuid teisalt oli peamiseks põhjuseks valitsev majanduskriis. Samuti tegid vanad erakonnad kõik, et uut jõudu takistada võimule pääsemast, mis omakorda tekitas teravat vastandumist.

1934. aastaga lõppes Eesti Vabadussõjalaste Liidu legaalne eksistents. Pärast 12. märtsi Pätsi-Laidoneri riigipööret asus liikumine põranda alla. Enamus liikumise juhte olid vahistatud ja mõisteti 1935. aasta detsembris toimunud kohtuprotsessil süüdi väidetavas riigivastases tegevuses. Osa endisi vabadussõjalasi hakkasid tegema koostööd uue valitseva režiimiga.

Esiteks oli tegemist erakonnaga, mis oli ideoloogiliselt poliitilise spektri paremas äärmuses. Eeskujul oldi võetud oma aja moodsatest poliitilistest vooludest – Itaalia fašismist ja Soome paremäärmuslikust Lapua liikumisest – kuid sellegipoolest oli tegemist Eesti oludest võrsunud liikumisega, mil oli mitmeid eripärasid. Erinevusi fašismist on välja toonud kaks uurijat: Rein Marandi ja Andres Kasekamp, kes leiavad, et tegemist polnud fašistliku liikumisega.

Kui tegemist polnud fašistidega, siis kas see oleks välistanud „kõva käe“ maksma panemise, pärast võimule tulekut? Seda ei saa välistada sajabrotsendiliselt, kuid vabadussõjalaste juhtfiguurid rõhutasid, et soovivad tegutseda parlamentaarse demokraatia tingimustes. Võrdluseks võib tuua samal perioodil Saksamaal võimule tulnud Adolf Hitleri, kes selgelt väljendas soovi likvideerida parlamentaarne demokraatia ning kehtestas 1933. aasta jooksul üheparteilise diktatuuri.

Teiseks kinnitab EVLi kodukord, et liikumine oli demokraatlikult korraldatud. Kohalikel osakondadel oli üpriski suur autonoomia oma tegevuse üle, kuid vajadusel jälgisid EVLi keskjuhatuse seatud liini. Selline süsteem ei erinenud palju teistest toonastest Eesti erakondadest. Hästi organiseeritud ja efektiivne ülemaaline kohalike osakondade süsteem tagas vabadussõjalastele edu põhiseaduseelnõu rahvahääletusel kui ka hilisematel valimistel.

Eesti Vabadussõjalaste Liidu põhitoetajaskond asus linnades. Suur osa sellega liitunud olid noorema põlvkonna rahvuslikult meelestatud inimesed. Teise osa moodustasid keskklassi esindajad – ametnikud, väikepoodnikud ja muud keskmise jõukusega linnaelanikud. Liikumise viimastel

kuudel saavutati edu ka töölistkonna seas. Sotsialistidelt võideti osaliselt üle nende valijaskond.

Kolmandaks on Tõnu Parming oma uurimuses rõhutanud, et Eesti oli agraarühiskonnast muutumas linnastunud industriaalühiskonnaks. Sellistes tingimustes kerkivad vanade agraarerakondade (Eesti puhul Põllumeestekogud ning Ühinenud Põllumeeste ja Asunike Koondis) kõrval esile ka linlikku päritolu erakonnad. Teisalt puudus Parmingu sõnul Eestile omane tsentristlik jõud, mida toetaksid keskklassi esindajad. Selle tühimiku täitis ühelt poolt Eesti Vabadussõjalaste Liit ja teiselt poolt Eesti Sotsiaaldemokraatlik Töölispartei.

Neljandaks suutsid majanduskriisi tingimustes vanad Riigikogus olevad erakonnad oma võimalused maha mängida. Mitmed skandaalid, krooni devalveerimine viis ja kõige tähtsamana põhiseadusvõitluse kaotamine viis äärmuslike jõudude tõusule. EVL oli üks neist ning nende algatatud põhiseaduse hääletuse võiduga saavutasid nad rahva seas poolehoidu. Liikumise tipp hetk saabus 17. detsembril 1933 toimunud Eesti Vabadussõjalaste Liidu VI kongressil, mil kuulutati välja oma riigivanemakandidaat Andres Larka, osalemine tulevastel valimistel ning võeti vastu erakonna programm.

Kohalikel valimistel osalemine näitas, et vabadussõjalaste põhiline toetajaskond asub linnades. Maal saavutati vaid minimaalset edu. Sellest järeldas liikumise juhtkond, teised erakonnad ja ka ajakirjandus, et tulevastel valimistel ei pruugi vabadussõjalasi saata nii tuline edu, nagu seda oli 1933. aasta oktoobris.

Viiendana jõuame selleni, et vabadussõjalaste vastu oli kogu Eesti muu poliitmaastik (kuigi tehti väheldasel määral koostööd Ühinenud Põllumeeste ja Asunike Koondisega). Vabadussõjalaste edu kohalikel valimistel ja allkirjade kogumisel riigivanema kandidaatide toetuseks näitavad, et aprillis 1934 toimuma pidanud valimistel oleks neid saatnud edu. Aeg jõudis Eesti Vabadussõjalaste Liidust ette, nende poliitilised vastased soovisid neist vabaneda. 12. märtsil kehtestatud kaitseseisukorra järel keelustati Eesti Vabadussõjalaste Liit. Võimu usurpaatorid tõid liikumise patuoinaks.

Vastuseta jääb küsimus, mis oleks Eesti riigi poliitmaastikul toimunud siis, kui oleks jätkunud demokraatlik riigikord. Kindlasti oleks EVL toonud uusi tuuli, kuid pikemaajalise kogemusega poliitikud oleksid suure tõenäosusega tulevikus juhtinud Eesti riiki edasi. Arvatavasti oleks aja jooksul Eesti Vabadussõjalaste Liidu radikaalne pehmenenud ning oleks muutunud mõõdukalt parempoolseks konservatiivseks erakonnaks. Käesolevas bakalaureusetöös selgub, et Eesti Vabadussõjalaste Liikumise näol oli tegemist demokraatliku liikumisega, millel ilmnis autoritaarsuse tunnuseid.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Arhiivimaterjalid

Eesti Riigiarhiiv (ERA):

Fond 1 – Poliitilise politsei inspektor

Fond 949 - Poliitilise Politsei komissar Tallinnas

Fond 2140 - Tallinna Tähtsamate Asjade 1. jaoskonna Kohtu-uuriija

Publitseeritud allikad

Võitlus, Tallinn, 1931–1934

Riigikogu V koosseis: täielikud protokollid: II istungjärk : 14. koosolekust 3. oktoobril 1932 64. koosolekuni 30. mail 1933. Tallinn, Täht, 1933.

Kirjandus

Monograafiad

Griffin, Roger. Fascism. Oxford, New York, Oxford University Press, 1995.

Graf, Mati. Parteid Eesti Vabariigis 1918-1934: koos eellooga (1905–1917) ja järellooga (1934–1940). Tallinn, Tallinna Pedagoogikaülikool, 2000.

Ilmjärv, Magnus. Hääletu alistumine: Eesti, Läti ja Leedu välispoliitilise orientatsiooni kujunemine ja iseseisvuse kaotus 1920. aastate keskpaigast anneksioonini. Tallinn, Argo, 2010.

Kasekamp, Andres. The Radical right in Interwar Estonia. Basingstoke, London, Macmillan Press; New York, St. Martin's Press, 2000.

Karvonen, Lauri. From White to Blue-and-Black: Finnish Fascism in the Inter-War Era Helsinki – Commentationes Scientiarum Socialium 36. The Finnish Society of Sciences and Letters, Helsinki, 1988.

Kuuli, Olaf. Vapsidest Isamaaliiduni: fašismi ja fašismivastase võitluse ajaloost kodanlikus Eestis.

Tallinn, Eesti Raamat, 1976.

Marandi, Rein. Must-valge lipu all. Vabadussõjalaste liikumine Eestis 1929–1937. I. Legaalne periood (1929-1934). – Acta Universitatis Stocholmiensis. Stockholm, Centre for Baltic Studies at the University of Stockholm, 1991.

Parming, Tõnu. The Collapse of Liberal Democracy and the Rise of Authoritarianism in Estonia. London, Beverly Hills, SAGE, 1975.

Payne, Stanley. A History of Fascism 1914-1945. The University of Wisconsin Press, Madison, 1995.

Raun, Toivo Ülo. Estonia and the Estonians: Updated Second Edition. Stanford, Hoover Institution Press, 2001.

Tomingas, William. Mälestused. Vaikiv ajastu. Tallinn, Olion, 1992.

Turtola, Martti. President Konstantin Päts. Tallinn, Tänapäev, 2003.

Mälestused

Mäe, Hjalmar. Kuidas kõik teostus: minu mälestusi. Stockholm, Kirjastus Välis-Eesti & EMP, 1993.

Raamot, Ilmar. Mälestused. Tallinn, Varrak, 2013.

Artiklid

Arumäe Heino, 1934. aasta 12. märts kaasaegsete hinnanguis. – Alasi ja haamri vahel: artikleid ja mälestusi Konstantin Pätsist. Koostaja ja toimetaja Anne Velliste. Tallinn, MTÜ Konstantin Pätsi Muuseum, 2007, lk. 19-62.

Iordachi, Constantin. Comparative fascist studies: an introduction. – Comparative Fascist Studies. Toim. Constantin Iordachi, London, New York, Routledge, 2010, lk. 1-50.

Kenkmann, Peeter. Kas 1933. aasta põhiseadus lubas autoritaarset valitsemist. Tuna nr. 3, 2009, lk. 42-49.

Pajur, A. Suur Kriis; Autoritaarne Eesti. – Eesti ajalugu VI: Vabadussõjast taasiseseis-vumiseni. Peatoim. Sulev Vahtra. Tartu: Ilmamaa, 2005, lk 81–106.

Siaroff, Alan. Democratic Breakdown and Democratic Stability: A Comparison of Interwar Estonia and Finland. Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique, Vol. 32, No. 1 (Mar., 1999), lk. 103-124.

Stover, Williams J. Finnish Military Politics Between Two World Wars. *Journal of Contemporary History*, Vol. 12, No. 4 (Oct., 1977), lk. 741-757.

Valge, Jaak. Eesti Vabadussõjalased ja Saksa natsionaalsotsialistid: ideoloogia, poliitiline taktika ja kontaktid, *Tuna* nr. 3, 2009, lk. 50-62.

Valge, Jaak. London, Berliin ja Moskva ning Eesti 1934. aasta riigipööre. *Tuna* nr. 1, 2012, lk. 38-61.

Varrak, Toomas. Estonia: Crises and 'Pre-emptive Authoritarianism'. – *Conditions of Democracy in Europe, 1919–39: Systematic Case Studies*, toimetajad Dirk Berg-Schlosser ja Jeremy Mitchell, Palgrave Macmillan, Basingstoke; New York, 2000, lk. 106-128.

Summary

The Political Nature of the Union of Estonian Freedom Fighters – democratic or authoritarian Vaps Movement?

The subject of this BA thesis is *The Political Nature of the Central Union of Estonian Freedom Fighters – democratic or authoritarian Vaps Movement?* and focuses on the question whether or not the Vaps Movement would have strived towards an authoritarian form of government with its political activities if they had obtained power.

The Vaps Movement grew out from the Union of Demobilized Soldiers, which united the veterans of the Estonian War of Independence that had ended a few years before. In 1923, Johan Pitka founded the Liberal National Party that aimed to fight against “corruption” and “national crimes”. The party’s greatest success was 4 seats in the II composition of the Riigikogu and a short-term participation in the I government of Jaan Teemant. The Liberal National Party and the Union of Demobilized Soldiers can be considered as the predecessors of the Vaps Movement.

In 1926, as a successor to the Union of Demobilized Soldiers, the Union for Participants in the Estonian War of Independence was founded to whom several leading members of the Liberal National Party also joined, such as the famous retired admiral Johan Pitka. In 1928, generals Larka and Põdder also joined the organization. In June 2 1929, the Central Union of Estonian Freedom Fighters was formed on the basis of the veteran unions in Tallinn, Tapa and Haapsalu. On January 26 1930, the first congress of the CUEFF took place in order to discuss the issues of land and positions that had not been received from the state as promised and the economic hardships of the veterans.

On March 22 1932, the second congress of the CUEFF took place. By that time, the effects of the global economic crisis had already reached Estonia. Johan Pitka criticized the state’s corruptibility and its education policies. The lawyer Theodor Rõuk also spoke on the subject on the 1920 Constitution. The congress passed two resolutions: one on the creation of a presidential institution, the other on the reduction of the Riigikogu to 50 members. The third and fourth resolutions focused on stricter economic policies and the question of promised positions yet unresolved. The CUEFF began evolving from a lobby group to a political party.

Between the years 1931 and 1932, the freedom fighters started to be more actively involved in the constitutional debate. On June 26, the CUEFF submitted its memorandum to the Riigikogu on the subject of the constitution. As a result, the IV composition of the Riigikogu began working on its own constitutional draft.

The Riigikogu developed the Soots-Kuke draft which was accepted on the final hearing of the IV Riigikogu with 43 votes in favour and 30 against. Based on the constitutional draft of the IV Riigikogu, a 4-year term Riigikogu with 80 members would have been created and a presidential institution elected once every five years introduced. The president would have been significantly more independent from the Riigikogu and the government, but still needed the signature of the minister, whose field of expertise was involved, in order to enact a law. The referendum, taking place on August 13–15 1932, failed by a narrow margin of 50.8% votes against.

In 1932 the popularity and membership of the freedom fighters movement grew dramatically. The membership grew over 10 000 members and a weekly newspaper titled “Võitlus” was issued. On March 20 1932 the III congress of the freedom fighters summoned in order to discuss the old issues related to the veterans. But the actual topic was the state’s economic and political situation. The most important question discussed on the III congress became the enlargement of the organization’s membership. A new supporter member status was formed for people who had not participated in the Estonian War of Independence. Despite this, the CUEFF still kept its distance from larger politics. The left side of the Estonian political arena began noticing the growing popularity of the freedom fighters movement.

On November 27 1932, the IV congress of the CUEFF took place. A new charter and rules of procedure were introduced. Participation in political parties was banned for CUEFF members as well. After the IV congress, work on the new constitution began. At first, cooperation was made with the Riigikogu, but after IV congress, the organization begun forming its own draft which was presented to the Riigikogu on November 10 1932.

Rivalry arose between the Riigikogu and the CUEFF in the creation of the new constitution and putting it to vote. The Ministry of Justice and Internal Affairs had rejected the CUEFF draft, but 56000 signatures were gathered as a result of a campaign, thus the new draft had to be put on a referendum. The V composition of the Riigikogu started the creation of its own constitutional draft in November 1932 and finished it by the end of December. In comparison to the previous draft, this gave more power to the Riigikogu.

With a change in the legislation on February 21, the Riigikogu decided to allow one referendum per year. The other decision reduced the necessary participation rate from 50% to 35%. The first on the vote was the Riigikogu’s constitutional draft. After the inauguration of Jaan Tõnisson’s IV government, the referendum of the Riigikogu’s second constitutional draft took place and failed like the one the year before. 161 595 votes were in favour and 333 107 against. The freedom fighters movement and socialist propaganda had been successful and the Riigikogu was forced to set a referendum for the freedom fighters draft on October 14–16, 1933.

The year 1933 brought along an escalation of the tensions in domestic politics. On June 1, before

the referendum of the Riigikogu's second constitutional draft, Jaan Tõnisson decided to ban the activities of Tartu Union of Freedom Fighters within the Tartumaa county. In the same month, on the 27th of June, Tõnisson's government devalued the Estonian kroon by 35%. This caused a wave of discontent among the population, although it helped towards Estonia's economic recovery during the next few years.

The referendum for the freedom fighters constitutional draft was now inevitable for the Riigikogu parties. The political parties came to recognise the growing influence of the CUEFF in the Estonian society. The parties were split on the question of the new constitutional draft. After its own congress on June 18, the Joined Farmers' Party decided to support the draft. The Farmers' Councils (split on the matter), Rahvaerakond and the Estonian Democratic Socialist Workers' Party were against the draft. On the 7th of August, the foreign minister Ants Piip proposed its own constitutional draft to the Riigikogu, but this did not go beyond its first hearing.

On August 11, 1933 Tõnisson declared a pan-Estonian state of martial law during which the CUEFF and the paramilitary units of several other parties were shut down. A decree was issued to limit the freedom of assembly and expression. With the decree of August 26, the media was subjected to censure.

Another blow that hampered the governments' reputation after the delayed devaluation of the kroon was the scandal resulting from the sale of the warships "Wambola" and "Lennuk", being a propaganda victory for the freedom fighters that was well exploited during the subsequent election campaigns. As a result, the popularity of the Riigikogu and the government fell to its absolute low.

On September 10, the freedom fighters started a campaign in support of their constitutional draft. Hundreds of meetings were held, leaflets distributed and articles published in the "Võitlus". The campaign received considerable success.

Prior the referendum on the freedom fighters constitutional draft, the Riigikogu decided to raise the participation quota back to 50%. The motion was supported by 32 members of the Riigikogu. If the constitutional draft failed, the freedom fighters wished to continue in politics with legislative proposals and participation in the parliamentary elections. During the referendum held on October 14–16, the freedom fighters proposal gained 416 879 votes in favour and 156 894 votes against. The participation quota was surpassed with the result of 56%. After the proposal passed the referendum, there occurred a four-day long change in government, succeeded by the V government of Päts.

On October 28, the freedom fighters union, so far operating in isolated groups, was reformed under the name of Estonian Union of Freedom Fighters (EUFF). The temporary management comprised of Larka, Sirk, Seimann, Klaasman, Jalakas and Telg.

The membership of the EUFF was comprised of active, supporter and honorary members. Its highest body was the congress and central management. Technical and day-to-day questions were

dealt by the central headquarters. The central management held rank over county congresses which elected the county management. The smallest body of the EUFF was a section which required at least 8 members. On a local level, communication between sections was the responsibility of parish and village leaders. In addition, the movement had separate sections for women and specific trades as well as disciplinary units (characteristically of the parties at the time). So the movement was organized democratically with a centralized leadership in Tallinn, but without a leader principle (*Führerprinzip*) that many authors claim to exist.

On November 12, an extraordinary congress took place in Võru, where details related to the movement were discussed. Only members of the temporary central management and representatives of some larger towns were present. Andres Larka was elected as the candidate for the *riigivanem* position. Rules of procedure were passed and the positions of a campaign leader and the headquarters created. The details of the VI congress taking place on December 17 were also set.

In November, the party started negotiations with the Joined Farmers to set a joint candidate of Johan Laidoner. There was also a failed attempt to cooperate with Päts. Johannes Zimmermann, representing the Joined Farmers, and Artur Sirk from the freedom fighters part managed to convince Johan Laidoner to run for the elections. Both parties promised to declare this on their congresses. The freedom fighters broke this promise a day before the VI congress took place.

At the same time there was a scandal growing among freedom fighters in regards to the purchase of a rotation printing machine from Germany. The socialist media pressed the issue and accused the freedom fighters of having ties with the national socialists, even though no proof existed to these allegations. Another source for concern was the endorsements of Viktor von zur Mühlen, leader of the local nazified Baltic-German party, and von Maydell, vice-leader of the Tallinn German Club, of the freedom fighters movement. The EUFF management condemned this on December 3, 1933.

On September 7, the organization proposed the *Riigikogu* a legislation titled “The law on the fight against Marxism”, which aimed to ban local left-wing parties. The *Riigikogu* declared the law as unconstitutional and the proposition had a negative impact on the freedom fighters reputation in the society.

On December 17, 1933 the VI freedom fighters congress was held in the Estonia theatre house. 1019 representative and 350 guests were present. The congress was opened by a speech from Sirk, who harshly attacked other parties in Estonia. Theodor Rõuk spoke on the subject of the new constitution. A new central management was elected for the movement: Artur Sirk, Aleksander Seimann, Theodor Rõuk, Eduard Kubbo, Oskar Luiga, Karl Podrästik, Johannes Holland, August Klaasman, Paul Telg, August Kook, Karl Jalakas and Leonhard Laast-Laas. Andres Larka was elected as the chairman of EUFF and Sirk as vice-chairman. The EUFF participation in the municipal elections and the parliamentary elections was also declared. Andres Larka became the

official *riigivanem*'s candidate of the freedom fighters.

The year 1934 started successfully for the freedom fighters. On January 7–8, local parish elections took place and borough and town elections on January 15–16. The freedom fighters were successful in bigger cities such as Tallinn, Tartu, Viljandi and Narva. In Tallinn and Tartu they achieved a majority. In rural regions, the freedom fighters did not manage to set their candidacy everywhere, thus the EUFF results in rural regions were meagre, only 8.9% of total votes. The main promise was fighting against “rampant corruption” and dealing with the unemployment problem.

On January 24, the new constitution came to effect. For the freedom fighters, this was a day for celebration. The EUFF also began preparing for the parliamentary and the presidential elections. On December 2, the committee responsible for the election of the *riigivanem* and the VI composition of the Riigikogu declared the elections, which were supposed to take place on April 22–23 and on April 29–30 respectively. Nomination of candidates took place on 23, 25, 26 and 27th February.

On February 9–10 there were courses for rally speakers where instructions were given for the coming campaign. A fierce election campaign for the *riigivanem* position would begin, during which the freedom fighters aggressively assaulted their main competitor, Johan Laidoner. Political enemies responded in kind, criticising Larka's poor health and supposed manipulation with his rank from the time of the War of Independence.

On March 5–21, a gathering of signature, obligatory to nominate a candidate for *riigivanem*, took place. It was necessary to gather at least 10 000 signatures. This was fulfilled within a single day, on March 5 which happened to be general Larka's 55th birthday. The final result was about 65 000 signatures.

In February, the freedom fighters started receiving reports from the officials in the political police about a future shutdown of the organisation, lists of future arrests were already made. Warnings nature were also made by socialists in their rallies and in the media. It is not exactly known, when Päts and Laidoner reached an agreement on taking “preventive steps.”

In the beginning of March, *Riigikogu* took to hearing several bills, which forbade members of the army and state officials to participate in politics. This considerably reduced the potential support base of the freedom fighters. On March 8, the EUFF sent a newsletter to its branches across the country, warning on the possible shutdown ahead. Member lists and documentations were destroyed and symbolic flags hidden. Last speeches took place on March 11.

On March 12, the Päts-Laidoner coup took place in Tallinn, and the country was declared to be in a state of defence. The result was the closure of 400 freedom fighters' sections. 500 members of the EUFF were arrested, although 425 of these were soon released from captivity. In his speech on March 15, Konstantin Päts confessed the existence of “a sickness of the Estonian people that needs to be cured.” The people initially supported the closure of the Estonian Union of Freedom Fighters,

but during the next six months, it became apparent that Estonia had reached a “silent era.”

Based on Roger Griffin's comparative model of general fascism, the EUFF was not a real fascist movement. The EUFF had some negations common with the ideologically 'pure' fascist movements, but lacks some of the radical elements: anti-conservatism and fascist 'socialism'. On the other hand the EUFF coincides with some of the negations, for example with anti-liberalism and the heterogeneity of fascism's social support. In conclusion, the EUFF could be considered a right-wing conservative movement.

The question, what would have become of the freedom fighters if democracy had prevailed in Estonia and the EUFF gained access to power, remains unanswered. There is no single answer. Most likely they would have won the *riigivanem* elections and received a moderate amount of seats in the *Riigikogu* elections. After the end of the economic crisis and the resolution of the political conflict in the society, the EUFF would have turned into a more moderate right-wing conservative party. The BA thesis concludes that the Union of Estonian Freedom Fighters was a democratic movement with a tendency towards authoritarianism.

Lisad

Lisa 1. 6. detsembri ringkiri kohalikele osakondadele

„EVL kõikidele osakondadele. 17. dets.

1933. a. Saab Tallinnas astuma kokku Vabadussõjalaste üleriiklik kongress. See kongress on äärmise tähtsusega mitte ainult Vabadussõjalastele vaid tervele Eesti rahvale, sest sellel kongressil määravad Vabadussõjalased kindlaks meie tuleviku riigielu põhialused uue põhiseaduse vaimus, See kongress kujuneks ka enneolematu Vabadussõjalaste jõu demonstratsiooniks. Seda kõike kardavad erakonnad ning on laustanud selle tõttu suurt laimu ja provokatsioonide sõjakäiku Vabadussõjalaste liikumise vastu. Väga võimalik, et sellega tahetakse viia asi uuesti Vabadussõjalaste organisatsioonide sulgemiseni, et sel tel takisada Vabadussõjalaste kongressi kokkutulekut. Enne kui suleti Vabadussõjalaste organeid möödunud augusti kuus valetas ja kirjutas sotside „Rahva Sõna“, et Vabadussõjalased kavatsesid panna toime riigipööret ning veresauna. Sotside valesid tarvitati siis ainult ettekäändeks Vabadussõjalaste liitude sulgemisel. Sotside riigipöörde jutud osutusid täiesti alusetuks ja valeks. Nüüd on sotsid erakondliku ajakirjanduse toetusel alustanud Vabadussõjalaste vastu uut vale ja laimu sõjakäiku: seekord ei räägita enam riigipöördest, vaid valetatakse, et Vabadussõjalaste liikumine olevat ühenduses meie rahva põliste vaenlastega. Selle tõenduseks tuuakse ette, et Vabadussõjalased olla saanud Saksamaalt kingitud rotatsioonimasina. See rotatsioonimasina kinkimise jutt on otsast lõpuni vale. K/Ü. Võitlus sõlmis lepingu rotatsioonimasina ostmiseks Saksamaalt samalt firmalt, kus meie erakonnalehedki oma masinad on ostnud. Kuidas lugu oli rotatsioonimasina ostmisega tegelikult, selle kohta leidub kirjutis „Võitluses“ nr. 117–7 dets. 1933 a. Näib et erakonnamehed riigikogus ja ajakirjanduses levitavad valesid ja kõmu Vabadussõjalaste liitude uueks sulgemiseks. Selle tõttu tuleb kõigil kohapealsetel osakonna juhatustel selle võimalusega arvestada ning hoolt kanda selle eest, et osakondade sulgemisel liikmete nimekirjasi ja lippusi kätte ei saadaks. Osakondade sulgemisel läheb töö ja juhtimine jälle üksikute meeste kätte. Meie töö ei tohi minutikski seisma jääda. EVL sulgemisel sünnib valimistest osavõtuks tarvilik töö maakondade aktsioonijuhtide korraldusel. Maakondade aktsioonijuhtidel olgu endile määratud tarvilikud asetäitjad juhaks, kui nad ise millegi pärast langevad rivist välja. Seniks kui meie organisatsioon aga veel suletud pole, töötame täie julgusega ja innuga organisatsiooni ülesehitamiseks ning Kongressi vääriliseks läbimiseks. Oleme varemalt kannatanud välja tagakiusamisi ja survet – peame vastu ka tulevikus – sest meie pool on õigus.

Tallinn, 6. dets. 1933. Jõudu! EVL Keskuhatust!

Allikas: *Vaatlusprotokoll asitõendite kohta*, 28.10.1934, ERA f. 2140, n. 1, s. 16, lk. 67.

Lisa 2. Artur Sirki kõne vabadussõjalaste VI kongressil

„Käesolev Kongress on vabadussõjalaste suurkongress või öieti võidukongress. Ennem kui vaatame oma tuleviku tegevuse sihtjoont ja heidame tagasi pilgu möödunud tegevusse ja vaatame meie liikumise arenemist. 1930. aastal pidas E.V.L. Esimese kongressi „Jahimeeste klubis“, kuhu oli ilmunud 60 saadikut. 1931. aasta Kongress oli määrava tähtsusega, kuna seal võeti vastu põhimõte, et E. V. põhiseadus tuleb muuta. Sealjuures kartsime ise, et meie seda ülesannet ei suuda teostada omal jõul, tahtmise ainult koputada erakonnaste südametunnistusele. Meie soovid ei teostunud, ja 1932. aasta kongressil, kus olime näinud, et olime sattunud eksiteele ning nähes et erakonnad ei ole nõus ära andma oma võimu, sai määratud E.V.L. aktiivsus. Nägime, et ise pidime asuma oma ideede elluviimisele ja suutsime kahe kuuga luua organisatsiooni, millist erakonnad aasta jooksul ei suutnud teostada (aplaus). [...] Erakondade teenistuses seisis lõpmata suur ajakirjandus, suured rahasummad ja riigivõim. Kuna aga vabadussõjalased pidid tegutsema kui kurjategijad pöranda all. (aplaus) Möödunud rahvahääletusel võitsid aga vabadussõjalased, sest nende poolt oli Eesti rahva hing. [...] Erakonnad tegid kõik, et rahvahääletus nurjuks, ja jätsid tegemata ainult selle mis oleks põhjustanud avaliku mässi. [...] Rahvahääletuse eelsed tõrvamised ja mudalooimisi mäletame kui halba unenägu, sooviga et see enam ei korduks. Oktoobri hääletus lõpetas ühe võitluse perioodi vabadussõjalaste liikumises, kuna praegune kongress tähistab teise perioodi algust. Täna kongressil vastuvõetud otsuste ja töekspidamiste eest oleme valmis minema kas tulle ja neid järelandmata ja kompromissideta viia ellu, ja ainult nii tegutsedes võita rahva poolehoidu. Paljastades erakonnaste tegevust ei ole mõtteks üksikuid isikuid mustada, või neile kättemaksta, vaid avastada tõe tulevastele põlvetele. Üheks tähtsamaks päevaküsimuseks praegusel ajal on töötatöölise küsimus. Kõigekõrgema konjunktuuri juures võiks meie töötatöölise arv tõusta üle riigi 30.000-ni. Palud nende hulgas on laiskvorstid, kellede eest meie kui ka riik ei oleks kohustatud hoolitsema, kuid palud on tõsisel ja äärmisel hädas ning neile on jäänud ainult vaikides näljasurma minna põhjusel, milles nad ise süüdi ei ole. [...] Mõisnikele võerandatud maade eest tasumaksmise summast oleks võinud moodustada kolmtuhat uut asundustalu, kus kuni 12.000 inimest oleks leidnud kodu ja tööd. Maade võõrandamine oli ajaloolise õiguse jaluleseadmine, võttes maad tagasi tema õigele omanikkele. [...] Tahame nõuda, nagu alati, mõisnikele tasumaksmise seismapanemist, et seda kasutada paremaks otstarbeks. Viimastel aastatel on põllumajanduses tulnud seile suur toodangu langus ja see päämiselt põhjusel, et põllumajanduse juhtimise etteotsa on koondunud mehed, kes põllumajandusest vähe teadlikud linnakodanikud ja seotud suurte pankrottidega. [...] turustamist teostasid ettevõtted, kes tegutsesid poliitilisel platvormil, ning ilma riiklike kaalutlusteta oma erahuvisid taotlesid. [...] Suurtööstusesse mahutati määratud riigisummad missugused ettevõtted bilansi võtsimistega, pankrottidega j.n.e. on neid

summe varjanud ja salaja väljamaale toimetanud ning riigil tulevad need summad korstnasse kirjutada. Suurettevõtetele oli võimalik hankida riiklikke summe, sest erakonnamehed valitsuse – ja riigikogu liikmed olid nende suurettevõtete juriskonsulid ja kasutasid erakondlist võimu nende summade hankimisel. Kesk- ja väiketööstuste arv on tunduvalt kahanenud ja seda põhjusel, et neil oli vähe kapitaali ja neid ei suutnud omale pidada erakondlisi juriskonsulid, kes neile oleks muretsenud riiklikke toetussummasid. [...] Pikalaenupangal on 200 miljoni senti lootuseta võlg, mis tulevad korstnasse kirjutada. Võimata olla seda võlga laenu saajatelt sissenõuda, sest need olla pankrottide tagajärjel vaesestunud, meie aga nõuame, et see summa saaks sissenõutud neilt Kergemeelseilt poliitilistelt juriskonsuleilt, kelle õhutusel laenu tehtud (maruline aplaus), sarnasele röövmajandusele ei suudetud piiri panna sellepärast, et valitsevad samas isikud. [...] Et sellest röövmajandusest pääseda, peame looma uue valitsuse, kes heidaks kõrvale need põhimõtted ja roogiks välja omakasu-püüded. Marksistlikke ilmavaateid taotlevate organisatsioonide ja vabadussõjalaste vahel on alaline sõda, mis kestab edasi ning pole ruumi neile mõlemale Eestis, tuleb astuda võitlema kindla tahtega, kas üks või teine. [...] Vabadussõjas nägime, et vastasele tuleb löök anda enne kui ta su oma relvad kokku panna ja meile kallaletungida. Kui OINAS ja ANDRESEN koos teiste sotsidega kongressil võtsid vastu otsuse, et tuleb pöörduda kollmanda internatsionaali poole, mis asub Moskvas, siis peaksime meie sellest tegema järeldused. [...] Kas langesid meie mehed Narva alla selleks, et oma seljatagust lasta öönestada rahuajal mingi rahvusvaheliste sihte taotlevate isikute poolt. [...] Vabadussõjalaste poolt sai esitatud „Marksismi vastu võitlemise seaduseelnõu“ riigikogule, see ei tohi sellepärast aga mitte seisma jääda, et valitsus tegi põhiseadusega mittekooskõlas oleva otsuse selle kohta. Meie nõuame, et see otsus võetaks kontrollimisele. Selle läbiviimise eest peame ka võitlema nagu põhiseaduse muutmise eel.“

Allikas: Dateerimata ettekanne Tallinna-Harju Prefektile, ERA f. 949, n. 1, s. 98, lk. 75p–77.

Lisa 3. Eesti Vabadussõjalaste Liidu VI kongressil vastu võetud resolutsioonid

„Eesti rahvas, avaldades 14., 15. ja 16. oktoobril 1933. a. Rõhuvas enamuses rahulolematust senist korda kaitsvale Riigikogule, piiras viimase ülesandeid kohustustega maksma panna seadusi, mis uue põhiseaduse teostamiseks tarvilikud, sellepärast on igasugused laiaulatuslikud seadusandlikud kavatsused sise- ja majanduspoliitilisel alal, eriti aga need, mis sihitud erakondade senise diktatuuri alalhoidmiseks,- vastuolus eesti rahva tahtmisega.

Uue põhiseaduse esimeseks ja päämiseks ülesandeks on, et eesti rahva tõeline poliitiline tahe pääseks maksvusele, et tema otsustavalt saaks ütelda oma sõna seadusandluse, valitsemise ja kohtumõistmise aladel.

Jooksvat seadusandlist tööd teostab normaalselt eesti rahvas Riigikogu kaudu, kuna samal ajal tema õigus rahvalgatus ja rahvahääletus kaudu seadusandlust teostada puutumatuks jääb.

Valitsemise võimu teostab rahvas oma usaldusmehe Riigivanema läbi, kes varustatud laialdaste volitustega ja kes valitseb tema juurde asuva Vabariigi Valitsuse kaudu.

Kohtu alal jääb maksma senine kord, väljaarvatud kohtunikkude määramine, mis kuulub riigivanemale.

Riigikogu ülesandeks jääb seadusandlus, seepärast tuleb kaotada riigikogu esimehe esindusülesanded, jättes teda esimeseks üheõigusliste hulgas (primus inter pares).

Valitsemist teostav administratiivaparaat koosneb sellekohastest asjatundjatest riigiametnikest. Administratsiooni poliitiline juhtimine on ministrite käes. Vastavalt poliitilistele aldaele (arusaamatu sõna – K. V.) ministriumite arv tuleb vähendada viie peale, kusjuures ühte ministriumitest juhib peaminister.

I. Põllumajandus.

Eesti on põllumajanduslik riik. Põlluharija on Eesti riigi ja rahva kandvamaid alustugesid, kelelele rajaneb meie riigi iseseisvuse vankumata püsimine. Põllumajandus peab olema rahvusliku majanduse ülesehitamise aluspõhjaks, kellele seisukohale tuleb suunata meie majanduspoliitika. Jõukas põlluharija tähendab elujõulist rahvamajandust.

Et põlluharija võiks jääda kindlaks aluseks meie riigi arendamisel ja Eesti rahvusliku majanduse ülesehitamisel:

1) kujundada Eesti põlluharijast ühtlane põlluharijaskond ja talle kindlustada auväärne seisukoht rahvalikus tervikus, kes kooskõlas teiste kutsealadega võitleb elujõulise rahvusliku majanduse loomise ja varade suurendamise eest;

2) et ärahoida rahvusliku majanduse aluspõhja – põllumajanduse – lõhkumist, mis hädaohtlik tervele rahvuslikule majandusele, tuleb põlluharija eluase, maa, temale kindlustada põliseks omanduseks, millest ei tohi põlluharijat sunniviisil lahutada mitte äraolenevatel põhjustel tekkinud majandusliste raskuste tagajärjel;

3) põllumajanduse lõpliku väljakurnamise ärahoidmiseks tuleb vähendada viimse võimaluseni põllusaaduste vahetalituse ja ümbertöötamise kulusid, et põlluharija saaks kätte õiglase tasu oma saaduste eest. Selleks tuleb ümberkorraldada siseturg ja õiges suunas juhtida põllumajanduse krediidi poliitikat;

4) Kongress tunnistab vildakuks ja põllumajandusele hädaohtlikuks, senise juhusliku ja korralageda põllusaaduste turustamise välisturgudel ja nõuab kiires korras sihikindlale ja otstarbekohasele välisturgude sissetöötamisele kindlustamisele asumist, et võimaldada põllumajandussaaduste kestvaid mahutamist välisturgudele;

5) põllusaaduste turustamiseks asutatud ettevõtted, mis loodud parteipoliitilistel põhjustel tulevad kaotada ja ülearune koorem põlluharija õlgadel, kus direktorite ja muude asjameeste sissetulekud neelavad suure osa põlluharija vaevast ja sellest hinnast, mis põllusaaduste eest turul makstakse.

II. Tööliskond

Eesti töölistest tuleb kujundada ühtlane rahvuslik tööliskond ja talle kindlustada auväärne ja teistele kutsealadele võrdne seisukoht rahvuslikus tervikus, kus juures Eesti tööliskond kooskõlas teiste kutsealadega peab võitlema elujõulise rahvusliku majanduse loomise ja varade suurendamise eest.

Rahvamajanduse elujõulise tuleviku huvides tuleb tööliskonna kui suurema kaubatarvitaja ostujõudude tõsta ja selleks töölisele kindlustada õiglane osasaamine loodud varadest ja saadustest ning vaimlistest hüvedest.

Tuleb maksmata panna töökorralduse seadus ja ellukutsuda töökohtud, et kindlustada tööliskonnale vahekordades ettevõtjaga õiguslikud alused ja äramäärata tööliskonnale vahekordades ettevõtjaga õiguslikud alused ja äramäärata ülesanded, mis tööliskonnal täita rahvusliku majanduse loomisel ja arendamisel. Õigusteta proletaarlane peab muutuma vastutavaks kaastööliseks majanduslikus aparatis, kelle õiglased huvid kaitstud.

III. Töötatöolsus

Töötatöolsus on majandusline ja ühiskondline väärnähtus. Eesti rahvusliste varade õiglane ja otstarbekohane kasutamine võimaldab inimväärse äraelamise kõikidele Eesti kodanikkudele. Selleks kaotada korralagedus majanduses ja asuda rahvuslise majanduse ülesehitamisele.

1) kaotada ära kõigi nende ainete sissevedu, milliseid majanduslikult tasuvalt võimalik valmistada kodumaal ja vajaduse korral soodustada uute elujõuliste tööstusharude loomist.

2) töötatöolsuse vastu võitlemise summadega ja muude võimalikkude abinõudega asuda kiires korras plaanikindlale ja suurejoonelisele aseasundamisele, luues riigi ja omavalitsuste tagavara- ja uudismaadel asunduskohad.

3) rahva tähtsamad varandused – kodanike tööjõudu ja tervist hoida ning kindlustada – korraldades oma tööjõust ülespidamist teenivate kodanike kindlustamist haiguse-, õnnetuse-, töövõimetuse- ja töötaelu juhusteks.

IV. Kapital

Kongress mõistab kindlalt hukka senini erakonna meeste algatusel Eesti rahvusliste kapitalide rõhuva osa väljalaenamise Eesti rahvusele ja majandusele vaenulistesse kättesse ja nõuab selle väärnähtuse otsekohest lõpetamist.

Eesti rahvusliku majanduse loomiseks tuleb kiires korras Eesti rahvusele ehk rahvamajandusele vaenulistest kätest nimetatud kapitalid ja varad sissenõuda ja need summad, mis sissenõudmisel kättesaamatuks jäävad või senini korstnasse kirjutatud – tulevad sissenõuda neilt tegelastelt, direktoritelt ja nõukogu liigetelt, kelle otsuste põhjal nimetatud summad väljaantud.

Kapitali ülesandeks peab olema oma rahva teenimine, kapital peab saama tööriistaks rahva elujärje parandamisel.

V. Eraomandus

Eraomandus ja eraalgatus peab Eestis olema kindlustatud. Varanduste kasutamine on kohustus riigi üldhuvide vastu, mille eesmärgiks peab olema rahva jõukuse tõstmine.

VI. Võõrandatud maade eest tasumaksmine

Kongress mõistab hukka tasumaksmise Balti parunitelt ja landesväärlastelt võõrandatud maade eest ja tunnistab selle ajalooliseks ülekohtuks.

Kongress nõuab, et kiires korras selgitataks välja need isikud, kelle algatusel ja kaastegevusel tasumaksmine viidi läbi, et naelutada neid häbiposti Eesti rahva ajaloos.

Kongress nõuab tasumaksmise otsekohest lõpetamist.

Kongress nõuab, et lõpetataks elujõuetutele majadusharudele erakorraliste riiklikkude toetuste ja soodustuste nagu monopolid jne. Andmine, ning et kõik riiklikkude laedega ülekoormatud ettevõtted riiklikku kontrolli alla võetaks.

Eesti rahval tuleb põllumajanduse kõrval arvestades Eesti geograafilise asendiga, arendada tööstust, et luua rahvuslikku majanduslikku tervikust ja rakendada tööle kodanikke. Tööstuse suundamisel tuleb pöörata suurimat tähelepanu senisest kesk-, väike- ja käsitööstuse arendamisele. Suurtööstust tuleb meil arendada niivõrt kui selleks looduslised ja majanduslised eeltingimused elujõuliseks kujunemiseks, hoides ära vesivõsude tekkimise, mis neelavad rahva varandusi ja kapitali.

VII. Marksismi vastu võitlemine

Kongress leiab, et Eesti Sotsialistliku Töölise Partei ja teiste sotsialistliku ühiskonna maksmapanekut taotlevate organisatsioonide tegevust ja sihitud selle poole, et kukutada meie maksvat põhiseaduslikku riigi- ja ühiskonna korda ja kujundada Eesti rahvusest klassi-vaenul põhjenevat marksistlik- sotsialistlikku ühiskonda, mille järele nii Eesti põlluharija kui ka tööline, samuti linna ja alevi kodanik muutuks õigusteta ja isamaata riigi moonakaks. Nende marksistlik-sotsialistlikkude organisatsioonide otsekoheks sihiks on lõhkuda ja hävitada neid majanduslisi, kultuurilisi ja riiklisi saavutusi, mida Eesti rahvas põlvest-põlve kestnud visa võitlusega ja sangarliku vabadussõjaga on endale kindlustanud.

Sellepärast Kongress kiidab hääks Marksismi vastu võitlemise seaduse eelnõu esitamist EVL Keskjuhatuselt ja nõuab, et sellele eelnõule saaks antud käik rahvaalgatamise korras. Kongress nõuab, et Riigikogu juhatus võtaks revideerimisele oma otsuse, millega ta keeldus eelnõule käiku andmast, kuna selle eelnõule käigu andmine on täies kooskõlas meil maksva põhiseadusega ja muude seadustega.

Vabadussõjalus ei jäta võitlust marksismi vastu enne kui see hädaohtlik ja Eesti rahva puhast hingeelu mürgitav väärdõpetus Eestist on lõplikult välja tõrjutud.

VIII. Loodusvarad

Kongress nõuab, et Eesti loodus- ja maapõue varad ei tohi sattuda võõrastesse kättesse, vaid leiaksid otstarbekohast ja kokkuhoidlikku kasutamist sel viisil, et saadud tulud jääksid sisemaale ja saaks rakendatud uute väärtuste loomiseks.

IX. Riigikaitse küsimused

Praegu on Riigikogus arutamisel ja otsustamisel müüdnud sõjalaevade asemele uue kaitselaevastiku soetamine ja selleks krediitide määramise küsimused. Kuna praegusele Riigikogule on rahvas avaldanud mitmekordselt umbusaldust ja kuna peale uue põhiseaduse vastuvõtmist rahva poolt praeguse Valitsuse ja Riigikogu ülesanded ja töö peavad piirduma ainult nende jooksvate küsimuste lahendamisega, mis on tingitud üleminekust uuele põhiseaduslikule korrale, siis kongrees nõuab, et sääraseid põhipanevad riigikaitse küsimused jäetakse täies ulatuses lahendada uue põhiseaduse põhjal valitavate ja moodustavate riigivõimu organitele.

X. Riigiteenijad

Praegu on vastavas ametkonnas väljatöötamisel seaduse eelnõu, millega tahetakse keelata oma kodanikkudel – riigiametnikkudel, kaitseväelastel ja kaitseliitlastel võtta osa oma riigi ja rahva poliitilisest elust ja seega võtta võimalus kaasarääkida oma riigi ja rahva parema tuleviku arendamisel.

Säärane kavatsus on lausa Põhiseaduse §§ 6 ja 18 vastane, mille järele kõik kodanikud on seaduse ees ühetaolised ja mille järele koondumine ühingutes on kõikidel kodanikkudel vaba.

Sellepärast Kongress mõistab selle kavatsuse hukka ja teeb Keskjuhatusale ülesandeks võtta tarvitusele kõiki temal käepärast olevad seaduslikud abinõud selle Põhiseaduse vastase kavatsuse teostamise takistamiseks.

XI. Haridus.

Nõuda noorsoo kasvatamist kindlas rahvuslikus vaimus isamaa poliitilise ja kultuurilise parima tuleviku kindlustamiseks, kasvatades noorsoos armastust ja lugupidamist töö vastu.

XII. Välispoliitika.

Aktiivselt ja väärselt arendada ja süvendada tihedaid ja sõbralikke suhteid kõikide riikidega ja rahvastega, eriti nendega, kes meid rahvusliku ja riikliku iseseisvuse ja rippumatuse kättevõitmisel moraalselt ja tegelikult toetanud. Poliitilisi ja majanduslikke välissuhteid arendades astume aga kindlasti vastu igasugustele püüetele, mis on suunatud meie rahvusriigi poliitilise või majanduslise rippumatuse hävitamiseks.

XIII. Kirik.

Kuna kristlik kirik süvendab ja arendab riigi kodanikes usu tundeid ja elamusi, seega luues aluse riigikodanike kõlblisele kasvamisele ja ausaletegutsemisele, siis tunnistas riik kirikut, kui tähtsat tegurit riiklikus ja rahvuslikus elus ja tagab temale väärilise tegutsemisvõimaluse.

XIV. Korruptsiooni vastu võitlemine.

Kongress tunnistas vajalikuks, et võetaks vastu ja pannakse maksma sellekohane seadus, mille järgi kõik isikud, kes on või kunagi on olnud Riigikogu liikmed ja Vabariigi Valitsuse liikmed, samuti kes on või kunagi on olnud ametis kõrgematel riigi- või omavalitsusteenistuse kohtadel ja kellede kohta on tekkinud kahtlus, et nemad ärakasutades oma kõrget seisukohta ja ametit, on riigi üldhuvide vastaselt – ebaseaduslikult rikastunud – on kohustatud vastava nõudmise peale esitama täpsed andmed oma varanduse koosseisu ja asukoha üle ning tõestama, mis allikatest ja mil viisil nemad oma varanduse on kogunud ja saanud. Juhul, kui need isikud neile määratud tähtjaks ei suuda tõestada, et nad kogutud varanduse on saanud ausal ja seaduslikul teel, tunnustatakse, et see varandus on saadud ebaseaduslikul teel ja sarnasel korral võetakse varandus tasuta kas täielikult või osaliselt riigi omandusse.

E.V.L. Keskjuhatusele teha ülesandeks vajaduse korral töötada välja vastav seaduse eelnõu ja esitada Riigikogule.

XV. Vale ja laimu vastu.

Kongress mõistab kindlalt hukka ja tõrjub tagasi selle alatu, ning aluseta laimu ja mustamise, mis erakondlaste ja erakondlike ajakirjanduse poolt on sihitud Vabadussõjalaste Liidu liikumise vastu selles, nagu seisaksid Vabadussõjalased mingis ühenduses Balti parunitega ja saksa natsionaalsotsialistidega.

Kongress rõhutab ja kinnitab kõige kindlamalt, et Vabadussõjalaste Liidu peale pole olnud ega ei ole mingit ühendust Balti parunitega ja saksa natsionaalsotsialistidega.

Vabadussõjalased vaatavad landesvääri ja Balti parunitele, kui eestluse põlistele vaenlastele.

Vabadussõjalased on alati valmis järsult ja kindlalt astuma välja igasuguse kavatsuste ja tegevuse vastu, mis on sihitud Eesti riigi iseseisvuse ja Eesti rahva kahjuks.

XVI. Ajakirjandus.

Erakondlikud ajalehed on sihikindlalt levitanud jämedat valet ja laimu Vabadussõjalaste liikumise vastu, millega on tekitatud rahva seas pahameelt ja arusaamatusi, ning on annud võimaluse väärtõlgitsemiseks välismaal Eesti sisepoliitilise olukorra kohta.

Kongress mõistab üksmeelselt erakondliku ajakirjanduse teguviisi hukka ja nõuab viivitamata sarnase vale ja laimu levitamise lõpetamist.

Selle vastu võitlemiseks Kongress volitab EVL Keskjuhatust oma äranägemisel kuulutama välja üleriiklik boikott, mis saaks viidud läbi täielikus üksmeelsuses.

XXI

Vabadussõjalaste kongress otsustab võtta aktiivselt osa omavalitsuste, riigivanema ja riigikogu valimistest.

XXII. Kaubandus.

Kongress tunnistab vildakuks üksikutele kaubanduslistele ettevõtetele eriliste soodustuste andmise ja nõuab, et kõik kaubanduslised ettevõtted asetataks üheõiguluse alusele.

XXIII. Laevandus ja kalandus.

Et meie laevandus ja kalandus on üheks tulutoovamaks allikaks nii riigi majanduse arengul väliskui ka sisekaubanduses ja võib olla meie rahanduse püsivamaks aluseks, peab kongress tarvilikuks, et Eesti kui pika merepiiriga riik arendaks oma kaubalaevastikku ja kalandust, mis annab püsivat tööd meremeestele ja kaluritele ning kindlustab välisvaluuta sissevoolu.

Avaldada üleskutse kõigile 416.000 uue põhiseaduse poolt hääletajatele, et nad koonduksid EV Liidu ümber, ning ühiselt viimasega ehitaks ülesse Eesti Rahvusriigi uue põhiseaduse vaimus. Üleskutse teksti koostamine panna EVL Keskjuhatuse peale.“

Allikas: *Vabadussõjalaste VI kongressi resolutsioonid*, 04.12.1931-19.02.1934, ERA f. 949, n. 1, s. 883, lk. 79–94.

Lisa 4. 8. märtsi keskjuhatuse ringkiri kohalikele osakondadele

„Eesti Vabadussõjalaste Liit. Keskjuhatuse EVL osakondade juhatustele.

Viimaste päevade sündmused, eriti see asjaolu, et kindral A.Larkale nii suurel arvul allkirju on antud, - on erakondalased arusaamisele viinud, et nemad eelolevatel valimistel kaotavad, kui Eesti Vabadussõjalaste Liit seadusega lubatud piirides oma selgitustööd rahva seas saab edasi teha. Selle tõttu võivad erakonnamehed EVLiidu vastu mõne provokatsiooniga ja valega välja tulla, et väliselt rahva ees põhjust anda EVLiidu sulgemiseks ja surve abinõude tarvitusele võtmiseks Vabadussõjalaste Rahvaliidumise vastu nagu see juhtus möödunud suvel. Sellega tahavad nad takistada allkirjade andmist A.Larkale ning lüüa vabadussõjalasi valimisteks rivist välja. Kõigi EVL osakondade juhatustel tuleb praeguses olukorras pidada kinni järgmistest juhtnõõridest: 1) Kõigis oma tegevuses hoida piinlikult kinni seaduste nõuetest. 2) Kui EVLiit jälle suletakse ning ka läbiotsimisi toimetatakse, jääda täiesti rahulikuks, sest meie südametunnistus on puhas, meie pole midagi seadusevastast teinud, ning põhiseaduse järele on meile sarnane tegutsemine lubatud ja kindlustatud. Hoiduda ükskõik missugustest väljaastumistest või võimudele vastuhakkamisest. 3) EVLiidu sulgemisel mõeldakse erakonnameeste poolt meie kohta muidugi mõni vale välja mässust, mässukatsest või ühendusest Hitleriga ja kommunistidega jne. nagu see sündis möödunud suvel ning sarnast valet või provokatsiooni püütakse kasutada ära ettekäändeks EVLiidu sulgemisel. Kui sarnased abinõud EVLiidu vastu tarvitusele võetakse, siis kandku osakondade juhatused hoolt, et side kaasvõitlejate vahel ei katkeks ning rahva seas sarnased valed ümber lükataks ja selgitagu rahva seas, et EVLiit suleti ainult selleks, et kindral Larkat valimistel läbi kukutada ning neid riigikoguvalimisteks nõrgestada. Sesst erakonnamehed kardavad, et kui A.Larka saab riigivanemaks, siis nende mustad teod päevalgele tuuakse. 4) Kui EVLiit peaks jälle suletama, tuleb igal kaasvõitlejal töötada energiliselt edasi selleks, et meie valimistel võidaksime. Meie töötame seaduslikult, Eesti Vabariigis on erapooletu kohus, keegi ei saa meid selles töös takistada. 5) Praegu tuleb erilist rõhku panna sellele, et A.Larkale suurema arvu allkirju kokku toome, seda raskem on erakondadel meie vastu midagi ette võtta. 6) Uute liikmete vastuvõtmisega EVL osakondadesse olla äärmiselt ettevaatlik ning vastu võtta ainult neid, keda juhatuse tunneb tõsiste EVL pooldajatena ja mõtteosalistena, et ärahoida provokaatorite sissepugemist. 7) Meie ole väljas Eesti rahva parema tuleviku, tões ja õiguses. Sellest ei tagane meie sammugi. Ja tõde, õigus ja ausus võidab.

8.III.34. Jõudu! EVL Keskjuhatuse nimel.“

Allikas: Vaatlusprotokoll asitõendite kohta, 28.02.1934, ERA f. 2140, n. 1, s. 16, lk. 64–65.

Sisukord

Sissejuhatus.....	2
1. Eesti Vabadussõjalaste Keskliit 1929–1933.....	10
1.1. Eesti Vabadussõjalaste Keskliidu teke.....	10
1.2. Eesti Vabadussõjalaste Keskliidu arenemine poliitiliseks erakonnaks.....	13
1.3. Poliitilised arengud 1933. aasta suvel-sügisel.....	17
2. Eesti Vabadussõjalaste Liit 1933–1934.....	20
2.1. Eesti Vabadussõjalaste Liidu asutamine ja organisatsiooniline ülesehitus.....	20
2.2. Eesti Vabadussõjalaste Liidu poliitiline tegevus 1933. aasta novembri- ja detsembrikuus....	23
2.3. Jaanuar 1934 – vabadussõjalaste osavõtt kohalike omavalitsuste valimistest.....	30
2.4. Jaanuar–veebruar 1934 – Eesti Vabadussõjalaste Liikumise ja opositsiooni konkurents teravneb.....	33
2.5. Märts 1934 – Eesti Vabadussõjalaste Liidu viimased legaalsed päevad.....	37
2.6. Eesti Vabadussõjalaste Liikumise võrdlus Soome ja Lätiga.....	40
Kokkuvõte.....	44
Kasutatud allikad ja kirjandus.....	46
Summary.....	49
Lisad.....	55
Lisa 1. 6. detsembri ringkiri kohalikele osakondadele.....	55
Lisa 2. Artur Sirki kõne vabadussõjalaste VI kongressil.....	57
Lisa 3. Eesti Vabadussõjalaste Liidu VI kongressil vastu võetud resolutsioonid.....	59
Lisa 4. 8. märtsi keskjuhatus ringkiri kohalikele osakondadele.....	66

Lihlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, **Kristjan Valgur** (sünnikuupäev: 31.07.1989)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihlitsentsi) enda loodud teose

bakalaureusetöö „Eesti Vabadussõjalaste Liidu poliitiline olemus – demokraatlik või autoritaarne vabadussõjalus?“,

mille juhendaja on dotsent Jaak Valge,

- 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 02.01.2014